

МАЪНАВИЙ ҲАРАКАТ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Ассалому алайкум, азиз биродар. Аллоҳга беҳад шукрлар бўлсинки, "Ҳидоят" ойномамиз кундан-кунга оёққа туриб борапти. Сиз ҳам уни хушнудлик ила кутиб ола бошлагингиз. Илик муносабатингизни атай таҳририятимизга келиб ёки узоқ-яқинлардан сим қоқиб ёхуд махсус мактуб ёзиб билдираётган табрикларингиздан ҳис этиб турибмиз. Бу ҳол динимизга, маънавиятимизга интилиш ҳарҳолда сусаймаганини кўрсатади. Аллоҳ ажрини берсин.

Бу галги Рамазон юртимизга ҳар қачонгидан баракали келди. Жомеъларимиз намозхонлар билан тўлиб тошди, имомларимиз чиройли хутбалар қилишди. Рамазон ойида диний ҳаётимизда яна бир муҳим янгилик рўй берди. Тошкентнинг қадимий Кўкча даҳасидаги "Шайх Зайниддин" жомеъ масжидида Рамазон ойининг ҳар жума куни мамлакатимизда биринчи бор китоб сайли ўтказилди. Ўтган йилнинг ёзида барча масжидларда кутубхоналар ташкил этиш тўғрисида Ўзбекистон мусулмонлари идораси раисининг 611-сон Буйруғи чиқди. Кузга келиб "Ҳидоят" ойномаси нашр этила бошлади. Ва ниҳоят мазкур китоб сайли... Бу ишлар ҳаётимизда бошланган улкан маънавий ҳаракатнинг дебочалари бўлиб кўринади менга.

Бироқ ойномамизга обуна жараёнида айрим нохуш ҳолларга ҳам дуч келдик. Афсуски, баъзи масжидларимиз кутубхона ташкил этиш тугул, ҳатто биттадан газета ё журналга ҳам обуна бўлишмаган. Динимизнинг халққа тўғри етиб бориши, диний билмларимизнинг кўпайиши учун энг кўп жон куйдириши керак бўлган домла-имомларимиз арзимас ваз-корсонлар кўрсатиб, обунадан ўзларини олиб қочишди.

Қолбуки, турмушимизда кечаётган баъзи ишларга қарасангиз, иқтисодий аҳвол ҳам жуда унақа ёмонга ўхшамайди. Тўй-маъракаларимиз аксаран ҳамон ўша-ўша дабдаба ва исрофгарчилик билан ўтказиляпти. Динимизда етти, йигирма, қирк, йиллоши каби маросимлар йўқ, буларга чек қўйиш керак, деб бир неча марта фатволар чиқарилганига қарамай, ҳали ҳам маъракабозлик авжида. Айниқса, ҳайитни байрам қилиш ўрнига, азадор хонадонлар катта-катта дастурхонлар ёйиб, йиги-сиғи билан меҳмон кутиб мотам кунига айлантриб юборишяпти. Гуноҳ ишларга шунча сарфу харажат қилинаётгани ҳолда, китоб сотиб олинг, газета-журнал ўқинг, дейилса, турли баҳоналар айтиляпти. Хонадонларимизга йил давомида маърифат кириб турарди-ку ҳеч бўлмаса! Топган пулимизни йўқ ердан ҳар хил маъракалар ўйлаб топиб, қорни

тўқларнинг кўнглини овлашга совуравермай, унинг ўрнига оиламизнинг, фарзандларимизнинг илм олишлари йўлида харжласак, уларга шароитлар яратиб берсак, кўпроқ савоб олмасмидик.

Шу ўринда, орифга ишора кифоя, маъносидани братли бир хотира.

Бир танишим эълон бўйича уй кўришга бораётим, мени ҳам ҳамроҳликка даъват этди. Бордик. Ёш яхудий оиласи уйларини сотиб, Амриқога кўчиб кетишмоқчи экан. Ичкари кириб, уч хонали уйни бир бошдан кўздан кечирдик. Хоналар топ-тоза, жиҳозлар дид билан жой-жойига қўйилган, ортиқча ҳеч нарса йўқ.

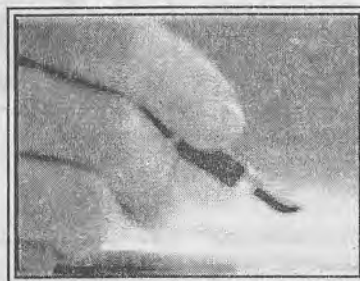
- Бу хона болаларники, - деди йигит бир эшикни очаркан.

Болалар хонасининг бир томон деворини ёшпа жавонлар тўплами ("стенка") қоплаб турибди. Болаларга хос. Столи ҳам, курсиси ҳам ўзидан чиқазилади. Дарс тайёрлашга қулай. Жавон бўлмаларига кирил ва лотин алифболаридан тортиб, чўтгача, ҳатто карракаш (калькулятор)гача ўрнатилган. Китоб тоқчалари, ўқув жиҳозларига мўлжалланган бошқа бўлмалар... хуллас, ҳаммаси дарс тайёрлашга, илм олишга хизмат қилади. Хонанинг бир бурчагида пасти ерга, тепаси шифтга тираб қотирилган спорт анжومي. Бадантарбиянинг тўрт хили билан шуғулланиш мумкин. Бир қизча инглиз тилидан тиришиб дарс тайёрламоқда. Бир болакай эса, ҳалиги спорт анжомининг арқонида юқорига ўрмалаб, бадантарбия билан шуғулланаётир. Унинг столида ҳам қайсидир фан китоби очиқ турибди...

Шеригим уй томоша қилди, мен кўрганларимни мулоҳаза қила бошладим. Оддийгина бир яхудий оиласи фарзандларининг илм олишига бунчалик аҳамият берса! Махсус хона, махсус жиҳозлар, махсус спорт анжومي, тоқча тўла китоблар - ҳаммаси болаларнинг дарс тайёрлаши учун муҳайё!

Биз-чи? Қолбуки, "Ўқи!" амри аввало биз мусулмонларга тушмаганмиди! Бешиқдан то қабргача илм олишга биз даъват этилмаганми эдик! Дунё кезиб бўлса-да, илм талабида бўлиш биз уммати Мухаммадийанинг энг улуғ шиорларимиздан бири эди-ку!

Аср бошида бу диёрларимизда буюк бир маърифий ҳаракат бошланган эди. Аммо мустамлакачи маърифатсиз тузумнинг ёввойи қаршилигига дуч келиб, мағлубиятга учради. Аср сўнгига келиб ўшандай бир маънавий ҳаракатга яна эҳтиёж сезилмоқда. Бу гал, иншааллоҳ, натижалар бошқача бўлади. Чунки бугун тепамизда маърифатсиз тузум эмас, балки маърифат тарафдори бўлган мустақил давлат турибди. Халқ билан давлатнинг ниятлари уй-

гун келган нуқтада буюк ғалабалар туғилишига шубҳа йўқ. Фақат, бунинг-чун сиз билан биз тинимсиз ўқишимиз, билим олишимиз керак. Аллоҳ муваффақ қилсин.

Н.М.Р.

«HIDOYAT»

Ўзбекистон мусулмонларининг
ойлик диний-ижтимоий,
илмий-адабий нашри

Бош муҳаррир

Нуруллоҳ МУҲАММАД
РАУФХОН

Таҳрир ҳайъати

Абдурашид қори БАҲРОМ
Фозил қори СОБИР
Абдураззоқ ЮНУС
Отақул МАВЛОНҚУЛ
Анвар ТУРСУН
Эркин МАЛИК
Сирожиддин АҲМАД
Абдуқаюм ҲИКМАТ
Нуриимон АБУЛҲАСАН
Абдулмажид МУСАБЕК
Ғафур УМУРЗОҚ
Исомиддин ОЛИМ ШАЙХ

Муқовани

Абдулбоқи ҳожи ИМОМХОН
ўгли тайёрлади.

Бадий муҳаррир
Хайрулло ЛУТФУЛЛО

Ношир
Тўлқин НУРМУҲАММАД

Тартибловчи
Ёқуб УМАР

Матн терувчи
Мунира МАСЪУДАЛИ қизи

Мусаҳҳиҳа
Райҳона ХОЛБЕК қизи

Манзилимиз: 700069, Тошкент шаҳри,
Зайқайнар 18-беркўча, 47а-уй.
Телефонлар: 40-17-97, 40-08-23.
Ўзбекистон Республикаси Давлат
матбуот қўмитасида рўйхатга
олинган. Гувоҳнома рақами 00079.
Босишга 2000 й. 29 февралда рухсат
берилди. Босмахонага 2000 й. 1
мартда топширилди. Адади 5000
нуска.
«Ofset-Print» масъулияти чекланган
жамият босмахонасида чоп этилди.
Тошкент, Қирққиз, 10. 10-сон
бюрторма.

Баҳоси келишилган нарҳда.
Макет асл нусхаси Pentium-166
компютерида терилди ва
саҳифаланди.

Таҳририятга келган қўлёзмалар
қайтарилмайди. Мақоалалар тақриз
қилинмайди.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Журналимиз саҳифаларида оят ва ҳадислар
берилаётгани учун уни ноҳоиз жойларга
ташламаслигингизни сўраймиз.

Мубашшир АҲМАД

ҚАДАР АЛЛОҲНИНГ
СИРРИДИР

4

Қадар тўғрисида билишимиз керак бўлган
миқдор Аллоҳ ва расули билдирганчадир. Бундан
бу ёғини билиш учун изланиш бизга ҳалол эмас,
у тўғрисида тортишиш ҳаром. Чунки бу ёғи
ақллар ихота қилолмайдиган Аллоҳнинг
сирларидандир.

Мунозара

7

КЎЗ
ТЕГИШИ
РОСТМИ?

Тарихдан шингиллар

10

Улар шунақа эдилар

- Йўқ. Худо ҳаққи, сен қиёмат куни
менинг жиноятим ва зулминни кўтара
олмайсан. Билгинки, эй Аббос, темир
тоғлар ва уларнинг оғирлигини кўтариш
катта ёки кичик бўлган жиноятни
кўтаришдан яхшироқ.

Шаббон ДҲЯАН

12

Илм ва технология

Ажабо, Куръони Каримда поезд, учоқ, радио,
телевизор, электр, робот, атом бомбаси... каби
илмий кашфиётлар ҳақида сўз юритилганми?
Давримиздаги ва келажакдаги илм ва технология
хусусида ҳеч нарса дейилмаганми?
Дейилган...

Муқовада: Каъбатуллоҳ эшиги, тавоф пайти.

Аъзам ЎКТАМ

Ислом ва илм-фан

18

Янгиланаётган қадимий ДОВОН

24

Доктор Аҳмад Зувайлнинг кашфиёти

Бу илмий иш замирида сония (секунд)нинг миллиард, минг миллиарддан бир улушида кечаётган жараёнларнинг ноёб тадқиқи мавжуд. Сониянинг минг миллиарддан бир улуши... Вақтнинг хаёл ҳам илғаб улгурмайдиган бу кичик оралиғида «нима» бўлар экан?!

Ширин ИБРОҲИМ кизи

Тоҳир МАЛИК

20

На гўзал яратилмиш

"Ёмонликлар онаси"га фарзанд тутинмайлик

27

Сиз бутун дунё бўйича бир одамни топинг. Агар у: "Илгари касал эдим, шу ароқни ичиб тузалдим, илгари камбағал эдим, шу ароқни ичиб бойиб кетдим, илгари хор эдим, шу ароқни ичганимдан кейин обрў топдим, шарафландим", деса...

Пўлат СУЛТОН

21

Қироат ва тадаббур

Қуръони Карим бизга фақат тиловат қилиш учун индирилмаган, балки уни тушуниб, тафаккур қилишимиз учун, қалбларимиз таскин ва ором олиши учун, англаганларимизга амал қилиб, хаёт тарзимизни ўнглашимиз учун нозил қилингандир. Бу ишларнинг ҳаммаси тадаббур билан бўлади.

Омонуллоҳ МУТАЛ

Буларда ҳам бир гап бор

29

Ҳайвонлар ҳаётидан кичик хикоячалар

Меҳмонларимиз

Ҳайвонот олами

Довуд Хунзиккер: "Ислом қалбимга ўрнашди"

22

32

Тозаликни хуш кўрадилар

АҚШда муслмонларнинг умумий сони, тахминимча, олти милён билан ўн милён орасида. Муслмонлар учун мактаблар бор. Биздаги масжидлар фақат ибодат макони эмас, Ислом маданий маркази ҳамдир. У ерда ўқитилади, муаммолар кўрилади, йиғинлар бўлади.

Хасталикни даф этиш тадбирларининг энг аввалида тозалик туришини ҳаммамиз яхши биламиз. Одам боласига кичиклигидаёқ тозалик қоидаларини ўргатиш шунинг учун ҳам муҳимдир. Аммо ҳайвонларга ким ўргатади?

Мубашшир АХМАД

ҚАДАР АЛЛОҲНИНГ СИРРИДИР

Шундай ишлар борки, улар қудрати Олия билангина, амалга ошади. Одамлар хоҳ сезсинлар, хоҳ сезмасинлар, ихтиёрий ёки мажбурий равишда улар ижро этилади.

Масалан, ақлдаги зако ёки габо миқдори, мизождаги сокинлик ёки тажовузкорлик, жуссанинг баландлиги ёки паканалиги, жамол ёхуд қабоҳат, ҳаёт ва ўлим, соғлик ва хасталик, бойлик ва фақирлик, хуллас, шуларга ўхшаш барча нарсаларда инсоннинг қўли йўқ. Яъни, бу ишларга аралашшига унинг ҳаққи ҳам, қуввати ҳам йўқдир. Ҳаёт жараёнини ҳаёт Соҳиби хоҳлаганидек ҳаракатлантирадиган нарса ёлғиз қадар қўллариidir.

"Албатта, Аллоҳга на ердаги ва на кўкдаги бирон нарса махфий эмасдир. У сизларга (оналарингизнинг) қоринларида бўлган пайтингизда Ўзи хоҳлаган суратни берган зотдир. Ҳеч бир тангри йўқ, фақат унинг ўзи бор. У қудратли ҳикматлидир" (Ол-и Имрон, 6).

Бу ишлар банданинг ҳисоб бериши ва жазоланишига боис бўлмайди. Зеро, уларда бизнинг айбимиз ва иштирокимиз йўқ. Бу тўғрида Аллоҳ азза ва жалла шундай дейди:

"Парвардигорингиз Ўзи хоҳлаган нарсани яратур ва (Ўзи хоҳлаган ишни) ихтиёр қилур. Улар учун ихтиёр йўқдир. Аллоҳ уларнинг ширкларидан пок ва юсакдир".

Қадарнинг бу навига имон келтириш вожиб. Бунга далиллар очиқ ва равшан.

Аммо қадарнинг яна бошқа бир хили ҳам борки, у биринчисидан фарқли ўлароқ амалларга боғлангандир. Улар адо этилаётганда биз ақлимиз уйғоқлигини, майлимиз ҳаракатини, замиримиз назоратини ҳис қилиб турамыз. Буларга бизнинг алоқамиз қай даражада? Бунда қадарнинг нисбати қандай маънода?

Биз бу дунёда воқеъ бўладиган ишларга киришишимизда ирода ва кучимизнинг эркинлигини сезамиз. Бунга Аллоҳ таолонинг қуйидаги оятлари далил бўлади:

"Айтинг: "(Бу Қуръон) Парвардигорингиз томонидан (келган) ҳақиқатдир. Бас, хоҳлаган киши имон келтирсин, хоҳлаган кимса кофир бўлсин" (Каҳф, 29).

"Айтинг: "Эй инсонлар, сизларга Парвардигорингиздан Ҳақ – Қуръон келди. Бас, ким ҳидоят йўлига юрса, фақат ўз фойдасига юрган бўлур.

Ким (бу ҳидоят йўлидан) озса, фақат ўзининг зиёнига адашган бўлур. Мен сизларнинг устингизда кўриқчи эмасман" (Юнус, 108).

Агар ирода чекланса, таклиф ва имтиҳондаги иборат диннинг табиатига тўғри келмас эди. Лекин одамлар амалларининг бундай навини ҳам Аллоҳ таоло илми илоҳийи ила том ихота этгандир:

"Улар ҳақидаги билим Парвардигорим ҳузурдаги Китобда - Лавҳул маҳфуздадир. Парвардигорим адашмас ва унутмас" (Тоҳа, 52).

Амалларимизнинг шомил илоҳий илм доирасидан ташқарида эмаслиги жузъий ирода эркинлиги хусусидаги сўзга зид эмасми? Йўқ. Чунки илми илоҳий амалларни тасарруф этиш, ҳаракатлантириш воситаси ўлароқ эмас, балки ошкор этиш ва аниқлик киритиш маъносида намоён бўлади.

Олий ироданинг шомиллиги ва барча махлуқотга ҳукмронлик қилиб туриши қондасининг маъноси нима ва у инсоний ирода эркинлиги билан қандай келишади?

"Қасамки, Биз Қуръонни зикр - эслатма олиш учун осон қилиб қўйдик. Бас, бирон эслатма-ибрат олгувчи борми?" (Қамар, 17).

Биз бир оятда мутлақ хоҳишни кўрсак, бу ерда инсоний ихтиёр равшан зикр қилинаётганини кўрамыз. Аллоҳ бирор шахсни йўлдан оздиришининг маъноси, ўша шахс тўғри йўлдан адашишни маъқул кўрди, бас, Аллоҳ ҳам уни муродига еткурди ва ўзи учун хоҳлаган ишга эриштирди. Бундай ҳолга далил талайгина:

"Бас, қачон улар (Ҳақ йўлидан) оғишгач, Аллоҳ уларнинг дилларини (ҳидоятдан) оғдириб қўйди. (Зотан) Аллоҳ фосиқ – итоасиз қавми ҳидоят қилмас" (Соф, 5).

"Ким ҳақ йўлни аниқ билганидан кейин пайғамбарга хилоф иш қилса ва мўминларнинг йўлларида бошқа йўлга эргашиб кетса, Биз уни кетганича қўйиб берамыз. Сўнгра жаҳаннамга дохил қиламыз" (Нисо, 115).

Мана энди мутлақ хоҳиш тўғрисида муҳмаллик, ноаниқлик қолмади. Аллоҳ таолонинг "Хоҳлаган кимсаларни йўлдан оздирур..." деган сўзининг маъноси қуйидаги оятдан ташқарига чиқмайди:

"У (Аллоҳ) боғланишига буюрган нарсаларни узадиган ва ер юзида бузгунчилик қилиб юрадиган фосиқ кимсаларнигина адаштиради" (Бақара, 26-27).

Бу ҳол "Хоҳлаган кишиларни ҳидоят қилур"га ҳам тааллуқли. Ҳақ таолонинг Ўз иродаси ҳақида сўзлай туриб, инсоний ирода қиймати хусусида деганларига боқинг:

"(Эй Муҳаммад, уларга) айтинг: "Албатта, Аллоҳ Ўзи хоҳлаган кимсаларни гумроҳ қилур ва (Аллоҳга) ижобат – тавба қилган кишиларни Ўз (динида) ҳидоят қилур. Улар имон келтирган ва қалблари Аллоҳни зикр қилиш - эслаш билан ором оладиган зотлардир. Огоҳ бўлингизким, Аллоҳни зикр қилиш билан қалблар ором олур" (Раъд, 27-28).

Демак, Аллоҳ Ўзига ижобат – тавба қилган кишиларни ҳидоят қилур. "Зотан (Аллоҳ) фосиқ – итоатсиз қавми ҳидоят қилмас".

Ушбу қуръоний чироқни қўлимизга олиб, унинг нурида сураларни бирма-бир кўздан кечирайлик. Шунда Аллоҳнинг динида муҳмаллик ёки беқарорлик йўқлигини биламиз.

Балки муҳмаллик ва беқарорлик ахлоқлар ақлида, ғофиллар қалбидадир.

Қадарни тушунишда ва қазои қадар билан баъшарнинг эркин ихтиёри ўртасидаги фарқни тўғри фаҳмлашда Расулуллоҳ (с.а.в.) берган таълим ҳам ғоят қўл келади.

Бир куни Расулуллоҳ (с.а.в.) хуфтон намозидан сўнг Али каррамаллоҳу ваҳҳахунинг уйларига кирдилар ва у кишининг уйқуга эрта ётганларини кўрдилар. Пайғамбаримиз (с.а.в.) шунда: "Тунда (ибодат учун) қоим бўлмайсизми?" дедилар. Ҳазрати Али (р.а.): "Нафасларимиз Аллоҳнинг қўлида. Хоҳласа, қўйиб юборади, хоҳласа, ушлаб қолади", деб жавоб қилдилар. Бу сўздан Расулуллоҳ (с.а.в.) дарғазаб бўлдилар, у ердан сонларига шاپатиланган ҳолда: "Инсон жуда кўп тортишгувчидир", дея чиқиб кетдилар.

Бир киши ўғирлик қилди ва Умар (р.а.) олдиларига келтирилди. Умар (р.а.) ундан: "Нимага ўғирлик қилдинг", дея сўрадилар. Уғри: "Бу ишим Аллоҳнинг қадари", деб жавоб қилди. Шунда Умар (р.а.): "Ўттиз дарра уриб, сўнг қўлини кесинглар", дедилар. У зотдан бу ҳукмининг маъноси сўралганда, ўғирлик қилгани учун қўли кесилади ва Аллоҳга ёлғон тўқигани учун даррланади, деб жавоб қилдилар.

Албатта, қадар бепарволикка, беғамликка йўл очмайди; гуноҳларга восита бўлмайди ва жабар ҳақида сўз айтишга боис бўлмайди. Балки улкан ишларни, буюк ғояларни амалга оширишга йўл очади. Албатта, қадар қадар билан даф этилади. Очлик қадари тўйиш қадари билан, чанқоқлик қадари сувга қониш қадари билан, касаллик қадари муолажа ва даволаниш қадари билан, танбаллик қадари ғайрат ва амал қадари билан қайтарилади.

Нақл қилинишича, Абу Убайда ибн Жаррох Умар ибн Хаттоб (р.а.) вабодан ўзларини олиб қочаётганларида: "Аллоҳнинг қадаридан қочасизми?" дедилар. Ҳазрати Умар шундай жавоб қилдилар: "Ҳа, Аллоҳнинг қадаридан Аллоҳнинг қадарига қочаман". Яъни, касаллик ва вабо қадаридан сиҳҳат ва офият қадарига қочаман, дедилар амирул мўминин ва унга қурғоқчил ер билан серҳосил ерни масал қилдилар. Яъни, подани қуруқ, ўт-ўлансиз ердан ям-яшил яйловга кўчирилса, қадардан қадарга ўтилади, дея тушунтирдилар.

Пайғамбаримиз (с.а.в.) ва асхоблари қадарни тўғри тушунишганидан заиф ва бечоралар каби бўйинларини қисиб туришмади. Балки ҳақиқат юзидан пардани кўтаришди. Умидсизликка тушишмади, ўзларини заиф санашмади, балки буюк рисолатларини рўёбга чиқариш учун Аллоҳнинг бандаларига нусрат беришдаги суннاتини маҳ-

кам ушлаб, қадар соҳибидан мадад сўрашди. Фақирликка қарши амал билан, жаҳолатга қарши илм билан, хасталикка қарши муолажа билан, куфр ва гуноҳга қарши ҳаракат билан курашишди. Ғам, хафалик, ожизлик ва дангасаликка қарши Аллоҳдан паноҳ тилашди. Расулуллоҳ қадарни нотўғри тушунишдан ҳамиша қайтарганлар ва нотўғри тушунчаларга қарши курашишга чақирганлар.

Қадар тўғрисида билишимиз керак бўлган миқдор Аллоҳ ва расули билдирганчадир. Бундан бу ёғини билиш учун изланиш бизга ҳалол эмас, у тўғрисида тортишиш ҳаром. Чунки бу ёғи ақллар ихота қилолмайдиган Аллоҳнинг сирлари-дандир. Бу ҳолни Имом Таҳовий "Ал-ақида" асарига шундай ифодалайди: "Қадарнинг асли махлуқлардан яширилган Аллоҳнинг сирридир. Уни ҳатто Аллоҳга яқин бўлган фаришталар ҳам, пайғамбарлар ҳам билишмайди. Тақдир тўғрисида чуқур ҳаёл юргизиш ёки баҳслашиш беҳуда ишдир, балки туғёндр. Бундан қаттиқ ҳазар қилиш зарур. Уни Аллоҳ таоло Ўзига хос илм қилиб, бандаларини тақдир тўғрисида фикр юритишдан наҳий этади. Бир ояти каримада: "Аллоҳ ўзининг қилдиган ишларидан ҳеч кимга ҳисобот берамайди, балки одамлар Унга ҳисобот берадилар", дейилади. Кимки: "Нега Аллоҳ бундай қилади ёки нега ундай қилади?" деса, тақдир ҳукмини рад этган бўлиб, имондан ажраб қолади" (Имом Таҳовийнинг мазкур китоби Аҳли сунна вал-жамоа мазҳабининг этиқоди, ақидасининг асосидир).

Абу Ҳурайра (р.а.) ривоят қилдилар: "Биз қадар тўғрисида тортишиб турганимизда, олдимизга Расулуллоҳ (с.а.в.) келиб қолдилар. Ғазабланиб, юзлари қизариб кетди ва: "Мен шунинг учун сизларга юборилганмидим? Сизлардан олдингилар ҳам мана шу тўғрисида низолашган пайтда ҳалок бўлган эдилар. Бу тўғрида низолашмаслигингизни буюраман", дедилар.

Али (р.а.) қадар ҳақида сўраган кишига: "У зимзиё йўлдир, унда юрма", дедилар. Ҳалиги одам яна сўраганда: "У тубсиз баҳрдир, унга шўнғима", дедилар. У одам яна бир бор жавоб сўради. Шунда Али (р.а.): "У Аллоҳнинг сендан махфий бўлган сирридир, уни текширма", деб жавоб қилдилар. Бундай наҳий қадарнинг ўзи ҳақида сўзлашга тааллуқли эмас, балки ҳаёт, ўлим, ризқ кўплиги ва камлиги ҳамда шуларга ўхшаш Аллоҳнинг низомлари тўғрисида саволларга мансубдир.

"Аллоҳ ҳеч бир жонни тоқатидан ташқари нарсага тақлиф қилмайди" (Бақара, 286).

Аллоҳ бизга куч ва хоҳишни бериб, қодир ва мурид қилиб қўйибди. Хоҳлаганда ожиз, нотавон этиб қўярди. Сўнг бу иродани тасарруф этишни маҳзи ихтиёримизга ташлади. Икки томондан бирини – яхшилик ёки ёмонликни танлаш ўзимизнинг қўлимизда.

Хулоса шулки, Аллоҳ бизни яратмасдан бурун иродали, ихтиёрли бўлишимизни билган. Чунки биз инсонмиз, тош эмасмиз.

Сэр Бордли :

(Буюк Британия)

«ҲАЛОВАТНИ НЕДАН ТОПДИМ»

1918 йили бутун ҳаётим ўтган ватанимни тарк этиб, ши-молий ғарбий Африко томон юзландим ва унинг саҳроларида бадавийлар билан етти йил яшадим. Шу давр мобайнида саҳровий бадавийлар тилини ўргандим, кийимларини кийдим ва овқатларини едим. Улардек қўй боқиб, ўтовларда тунаб, барча ҳаёт кўринишларини ўзимга қабул қилдим. Ислонни шу қадар чуқур ўргандимки, ҳатто Мухаммад (с.а.в.) ҳақларида "Расул" номли китоб ёздим. Ана шу кўчманчи бадавийлар билан ўтказганим мазкур етти йил ҳаётимнинг энг осуда, тинч, хотиржам ва ҳаётдан рози йилларим бўлди.

Мен саҳро арабларидан безовталиқни қандай мағлуб этишни ўргандим. Улар мусулмон бўлганлари учун қазои қадарга имон келтирган эдилар. Бу имон уларга ҳаётни осуда ўтказишга кўмаклашар, ҳаёт кийинчиликларини енгил қабул этишга ёрдамлашар эди. Улар ҳеч бир ишга шошилишмас, ғам-ташвиш тўфонлари аро ўзларини йўқотиб қўйишмас эди. Улар тақдир қилинган нарса бўлишига, кишига "Фақат Аллоҳ ёзиб қўйган нарсагина етиши"га имон келтиришган. Бунинг маъноси улар ҳамма нарсага бефарқ, фаолиятсиз ёки фалокатлар қаршисида қўли боғланган ҳолда чорасиз дегани эмас, асло.

Мисол келтираман. Бир куни даҳшатли довул кўтарилди. У саҳро кумларини Ўрта Ер денгизи оша Франсанинг Рун водийсигача учириб борди. Довул ўзидан жуда иссиқ ҳаво уфурарди. Мен даҳшатли қурғоқчиликдан жинни бўлаёздим. Лекин араблар ҳеч ҳам нолишмасди. Елкаларини қисиб, одатларича, "қазои қадар" деб қўйишарди.

Лекин довул тўхтар-тўхтамас улар кучли ғайрат билан ишга киришиб кетишди. Қурғоқчилик ўлимига сабаб бўлмасидан аввал кўзичоқларни сўйишарди, подани эса жанубга, сув томон ҳайдашди. Улар бу ишларни овозсиз, хотиржам ва нолимасдан бажаришди. Қабила бошлиғи бўлган шайх бундай деди: "Кўп нарсани йўқотмадик. Биз ўзи ҳамма нарсамизни йўқотишга муносиб эдик. Лекин Аллоҳга ҳамд ва шукрлар бўлсинки, поданининг юздан қирққа яқини соғ-саломат. Ишимизни қайтадан бошлаш қўлимиздан келади".

Яна бир воқеа. Биз машинада саҳродан ўтиб кетаётган эдик. Гилдираклардан бири ёрилиб кетди. Ҳайдовчи эҳтиёт гилдирагини олишни унутган экан. Мени ғазаб ўти эгаллаб, безовталиқ ва ташвишланиш ҳислари чулғаб олди. Ҳамроҳларимдан аччиқланиб: "Энди нима қиласиз?" дея сўрадим. Улар ғазабланиш заррача фойда бермаслигини, балки кишини жаҳолат ва ҳалокатга етаклашини менга эслатишди.

Шу ҳолда яна озгина юрүвдикки, бензин тугагани ҳам маълум бўлиб қолди. Шундай вазиятда ҳам аъробий ҳамроҳларимдан бирортаси пинагини бузмади, уларни хотиржамлик тарк этмади. Балки қўшиқ хиргойи қилган ҳолда пиёда йўлга тушиб кетишди.

Кўчманчи араблар билан саҳрода ўтказган етти йилимда Амрико ва Оврўпани тўлдирган руҳий хасталар, хафақонлар ва асаб касалларининг барчаси ўзига суръатни асос қилиб олган маданият қурбонлари эканига қаноат ҳосил қилдим.

Мен саҳрода, балки Аллоҳнинг жаннатида яшар эканман безовталиқ, таҳликадан озор чеканим йўқ, сакинат, қаноат ва ризони унда топдим. Ваҳоланки, кўп одамлар аъробийлар имон келтирган тақдир масалаларига истехзо билан қарайдилар, уларнинг қазо ва қадарга ишончларини масхаралайдилар.

Лекин ким билибди, балки саҳройилар айни ҳақиқатни топгандирлар. Ўтказган ҳаётимни хотирамда гавдалантираман. Шунда дафъ этишга тоқатим, кўтаришга мажолим йўқ воқеа-ҳодисаларга дуч келаманки, бунинг араблар қадар ёки қисмат ёхуд Аллоҳнинг қазоси деб номлашади. Сиз ҳам уни хоҳлаган номингиз билан атанг.

Хуллас, саҳрони тарк этганимга ўн етти йил бўлган бўлса ҳам, Аллоҳнинг қазои қадарига нисбатан муносабатим ҳалиҳануз арабларникидек. Ўзим ожиз бўлган ҳодисаларни хотиржамлик, итоат ва сукунат билан қаршилайман. Араблардан ўрганишим бу хусусиятлар асабимни тинчлантиришда мингларча халқдоридан фойдалироқдир.

("Аллоҳни қандай кўраман..." китобидан.)

КЎЗ ТЕГИШИ

РОСТМИ?

Назар - кўз тегиши рост. Пайғамбаримиз (с.а.в.) бу ҳақда: "Назар ҳақдир", дея марҳамат қилганлар (Имоми Бухорий ривояти). Яъни, кимларнингдир назари моддий ва маънавий жиҳатдан зарар етказиши ҳақиқатдир. Шунинг учун ҳам, киши бирон нарсани кўриб, кўзи қувнаса, "Машааллоҳ, ла ҳавла ва ла қувата илла биллаҳ", дейиши мустаҳабдир. Шундай экан, кўз тегишидан паноҳланиш ҳар бир киши учун жоиз.

Бугунги кунда паноҳланишнинг биз билган бир қанча кўринишлари мавжуд.

Ибн Можжа "Сунан"ларида Пайғамбаримиз соллалоҳу алайҳи васаллам кўз тегишига қарши Фалақ ва Нос сураларини ўқиб паноҳланганлари ривоят қилинган. Демак, у зотнинг умматларига ҳам айни шу йўлни тутиш мақбулдир. Шунингдек, Умда ал-Қорийнинг айтишича, уммат уламолари Қуръони Карим оятлари, Пайғамбаримиз (с.а.в.) ўқиб юрган дуо ва зикрлар билан касалларга дам солиш нафақат жоизлигига, ҳатто суннат эканлигига ижмо қилишган.

Энди кўз тегишидан паноҳланишнинг одамлар қўллаётган яна бир усули борки, у тумор, кўз-мунчоқ, қалампир, тақа, исириқ каби нарсаларни тақиш ёки осиб қўйишдир. Бундай қилиш Аллоҳдан ўзга нарсадан паноҳ сўраш бўлгани учун шариатимизда ҳаром ва ширк саналади. Имом Аҳмад ибн Ҳанбалнинг (р.а.) ривоятларига кўра, Расулulloҳ (с.а.в.) тумор тақишга рухсат бермаганлар. Имом Абу Довуднинг "Сунан"ларида эса, у зотнинг (алайҳиссалом): "Тумор ва сеҳр ширқдир", деб огоҳлантирганлари ривоят қилинган.

Ўн кишилик ҳайъат Расулulloҳ

лоҳнинг (с.а.в.) ҳузурларига келиб, байъат қилишганида, у зот ўнинчисига қўлларини бермайдилар. Сабабини сўрашганда эса: "Унинг қўлида тумор бор", дейдилар. Кейин ҳалиги киши туморини ечиб ташлайди, Пайғамбаримиз (с.а.в.) қўлларини узатиб, унинг байъатини қабул қилдилар. Бу воқеа Имом Аҳмаднинг "Муснад"ларида келган.

Яна у зотнинг ривоят қилишларича, Расулulloҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) бир кишининг қўлида билагузук кўриб: "Бу нима?" деб сўрайдилар. "Касаллигим учун тақиб олдим", дейди ҳалиги киши. Шунда бутун инсониятга "Ла илаҳа иллаллоҳ" калимасини олиб келган зот (с.а.в.) айтадиларки: "Аммо бу билагузук касалингни янада оғирлаштиради. Ечиб ташла. Агар уни таққан ҳолингда ўлсанг, ҳеч қачон нажот топа олмайсан".

Ушбу тумор ва билагузук ҳақидаги ҳадислар исириқ, қалампир, тақа, суяк ва ҳоказоларга ҳам тегишлидир. Энди баъзи уламолар туморда Қуръон оятлари ва Пайғамбар алайҳиссаломнинг баъзи дуолари ёзилган бўлса, жоиз дейишади. Аммо муборак калималардан тумор таққан одам ҳожатхонага кириши, жунуб бўлиши мумкин, аёл киши ҳайз ёки нифосда бўлиши мумкин. Шу

каби сабаблар тумор тақишга бўлган сўнгги ижозатни ҳам йўққа чиқаради. Имоми Бухорийнинг устози Иброҳим Наҳоий саҳобалар Қуръон оятлари ёзилган бўлса ҳам, тумор тақишни хушламаганларини ривоят қилган. Ана шу хабар ва фикрлардан келиб тақиб айтиш мумкинки, тумор тақмаслик тўғри ва соғлом йўлдир. Касаллик ва ёмонликларга қарши оят ва дуолар ўқиш суннатдир.

Шу ўринда бир савол туғилади. Нега унда худосизлик ҳукмрон замонларда ҳам имон-этиқодини тутиб келган айрим мулла ва эшонлар тумор тақишга изн беришган, ҳатто ўзлари тумор қилишган?

Фикри ожизимизча, у зотлар юқорида эслатиб ўтганимиз баъзи уламоларнинг, оят ва дуолардан тумор тақса, жоиз, деган фатволарига суянган бўлишса керак. Чунки, халқимиз бошидан шундай қаҳратон кунлар ўтдики, Қуръон бутунлай қалблардан олиб олинган эди. Битта-яримтамиз узук-юлук ёдлаган оятларимизнинг ҳам маъноларини умуман англамас эдик. Дин бутунлай ҳаётдан сугуриб ташланаётган эди. Ана шу пайтда у зотлар туморни маъқул кўришгандир балки. Яна, Аллоҳ билади.

Бугунги кунимиз эса, бошқачароқ. Қуръонни бемалол ўқиш, ёд олиш, маъноларини ўрганиш мумкин. Шундай экан, туморлардан нажот сўрашни ташлаб, ёлғиз Аллоҳга юзланайлик. Зеро, фақат Аллоҳгина сақлагувчидир, фақат Аллоҳгина паноҳига олгувчидир. У зотдан бошқанинг паноҳида қолишдан Унинг ўзи асрасин!

**Дилрабо
Худойберган қизи
тайёрлади.**

“МОТУРИДИЙ ТАЪЛИМОТИ ВА УНИНГ ШАРҚ ХАЛҚЛАРИ МАДАНИЯТИДАГИ ЎРНИ”

“Хидоят”нинг 1999 йил декабр сонида буюк юртдошимиз Абу Мансур ал-Мотуридидий таълимоти ва унинг Ислом оламида тутган мавқеи мавзуида Тошкент Ислом университетида бўлиб ўтган халқаро илмий анжуман материаллари эълон қилинган эди. Масаланинг долзарблигини инобатга олиб ҳамда ал-Мотуридидий таваллуд тўйларига тухфа тариқасида тахририятимиз анжуманда сўзланган маърузаларнинг давомини ҳам чоп этишни маъқул кўрди.

М.М. ХАЙРУЛЛАЕВ, ЎзФА Шарқшунослик институти директори, академик:

А.ЖУЗЖОНИЙ, Тошкент Ислом университети кафедра мудир:

“АЛ-МОТУРИДИЙ ДАВРИДА ЎРТА ОСИЁ МАДАНИЯТИ”

Ал-Мотуридидий яшаган давр, албатта, мусулмон Шарқи тарихида, жаҳон тарихида из қолдирган бир даврдир. Бу давр васф қилинганда тўрт нарсага эътибор бериш керак бўлади:

1. Ўрта Осиёга арабларнинг келиши билан Ислом дини кенг тарқалди; маданиятимизга, маънавиятимизга, илм-фан, ахлоқ – ҳаммасига ижобий таъсир кўрсатди.

2. Марказий Осиё мусулмон Шарқининг асосий марказига айлангандан кейин маданий алоқалар ниҳоятда кучайди. Бунда Буюк Ипак йўлининг таъсири катта бўлди. Марказий Осиёнинг Яқин Осиё билан, Яқин Осиё орқали қадимги рум маданияти ва юнон маданияти билан алоқалари юзага келди. Бу алоқалар натижасида Шарқ Уйғонишига асос бўлган маданий қатлам пайдо бўлди.

3. Бу даврда жуда катта сиёсий воқеалар рўй берди. Икки аср давомида мустақиллик учун урушлар олиб борилиб, IX-X асрда сомониёлар давлати, қорахониёлар давлати ва ниҳоят хоразмшоҳлар давлати вужудга келди.

4. Жуда қисқа вақт ичида маданий юксалиш содир бўлди. Бу маданий юксалиш Саолибий, Қифтий, ибн Ҳалақон, Усайба каби тарихчиларнинг асарларида ифодасини топди.

Мазкур тўрт ҳолат мавжуд бўлган замон ва маконда ал-Мотуридидий сингари алломаларнинг етишиб чиқиши табиий эди...

“ИСЛОМ ҲУҚУҚИ”

(Марказий Осиёда ҳанафийлар мактаби)

Ислом динининг Шарқ мамлакатларига кириб келиши жуда катта таассурот қолдирди. Турли миллатлар, халқлар, элатлар, турли маданиятлар бирлашиб, қўшма бир маданият юзага келди. Бу жараён IX-XII асрлар оралиғида кечди. Марказий Осиё халқларининг IX-X асрларда Исломни ўз ихтиёрлари билан қабул этишлари бу ерларни Бағдод халифалигига яқинлаштирди. Ўзаро илмий муносабатлар, илмий ҳамкорлик бошланди. Байтул-Ҳикмага бориб ал-Фарғоний, ал-Хоразмий каби алломалар илмий ҳаётга раҳбарлик қилдилар.

Шунингдек, бу даврда мазҳаблараро, диний оқимлараро курашлар ҳам бўлиб ўтди...

Энди Ислом ҳуқуқига келадиган бўлсак, фикҳ илми олти босқични босиб ўтган: 1. Пайғамбаримиз (с.а.в.) даври. 2. Саҳобалар даври. 3. Тобеинлар даври. 4. Мужтаҳидлар даври. 5. Мухаррижлар даври. 6. Тақлид даври.

Ҳуқуқий масалалар Пайғамбаримиз (с.а.в.) даврида ҳеч қандай муаммога рўбарў келмаган. Чунки у зоти шарифнинг ўзлари қонунчи эдилар, ҳуқуқий муаммоларни тўғридан-тўғри ечиб берар эдилар. Пайғамбаримиз (с.а.в.) вафотларидан кейин ҳуқуқий муаммолар Қуръон оятлари ва ҳадислар асосида ҳал этила бошланди. Айрим масалаларни оят ва ҳадис асосида ўз райъи, ўз фикри билан ҳал этиш жараёнида тўртта-бешта ҳуқуқий мактаб юзага кел-

ди. Булар “Қадимги ҳуқуқий мактаблар” деб аталади.

1. Мадина ҳуқуқий мактаби: Саид ибн Мусаййир, Умар ва ибн Умарлар (р.а.) шу мактаб вакиллари дидир.

2. Макка ҳуқуқий мактаби: унинг йирик намояндаси ибн Аббос (р.а.) эди.

3. Ироқ ҳуқуқий мактаби: Басра ва Куфа ҳуқуқий мактабларини ичига олган бўлиб, ибн Масъуднинг (р.а.) шогирдлари ибн Абу Лайло ва Иброҳим Наҳийлар шунга дахлдордир.

4. Шом ҳуқуқий мактаби: унинг йирик намояндаси Авзоий эди.

Бу ҳуқуқий мактабларга “қадимий” сифатининг берилишига сабаб, уларнинг таълимоти мукаммал ва аниқ тартибга солинмаган эди. Уларни бир-биридан ажратиш ҳам қийин эди. Шунингдек, бу даврда тўқима ҳадислар кўпайиб кетди ва ҳадисларга танқидий ёндашув жараёни бошланди. Шу тарзда ҳадисшунослик фани юзага келди. Машҳур ҳадисшунос олимларнинг қарийб барчаси Марказий Осиёдан чиқди. Ҳадисшунослик билан баробар Ислом ҳуқуқшунослиги ҳам вужудга келди.

Юқорида айтиб ўтилган тўртта қадимий мактабдан, уларнинг ўзаро таъсиридан аҳли сунна вал жамоага тегишли тўртта мазҳаб пайдо бўлди.

Булар ичида Абу Ҳанифа мазҳаби райъ ва қиёсга кўпроқ эътибор беради. Исломдаги кўп ҳуқуқий муаммоларга жавоб бериш асосан ҳанафий мазҳаби зиммасига тушди. Тадқиқотчи олимлардан Аҳмад Амин “Зоал Ислом” да айтишича, Абу Ҳанифа ҳаётлиги даврида 60 мингдан 80 минггача бўлган ҳуқуқий муаммо жавобини белгилаб берган эканлар...

Олга КОНДРАТОВА, Қирғизистон-Русия (славян) университети:

“АБУ МАНСУР АЛ-МОТУРИДИЙ ИЖОДИДА ИНСОН МУАММОСИ”

Инсон муаммоси мавзуи бугунги кунда ижтимоий илмларнинг умумий йўналишини белгилайди. Бу йўналишдаги бош савол эса, инсон борлигининг моҳияти, унинг кимлиги масаласидир. Бу саволга бутун инсоният қадимдан жавоб беришга уриниб келяпти...

Фарб ва Шарқнинг бу масалага қарашлари, фикри бир-бириникидан фарқ қилади. Шарқ фалсафаси ҳеч қачон инсонни Худо билан бир қаторга қўймаган. Инсондаги номукаммаллик илоҳий камолот билан тенг эмас. Аммо Худонинг борлигини англамасдан туриб, банданинг мавжудлиги моҳиятини ҳам англаш мумкин эмас. Ал-Мотуридийнинг таълимоти ана шу қарашга асосланади. Унинг фикрича, Худо ҳар бир нарсанинг, жумладан инсоннинг ҳам ҳаракат йўлини белгилаб берган, шу билан бирга,

уларга ўз хоҳиш-иродаларини намоён этишга имкон ҳам қолдирган.

Ал-Мотуридий инсон борлиги моҳиятини тунтириб экан, банданинг бутун махлуқотлар ўртасида эгаллаб турган мартабасинигина эмас, балки унинг Худо олдидаги бурчини ҳам кўрсатиб берди.

Ал-Мотуридийнинг илоҳиётшуносликдаги энг катта хизматлари, шубҳасиз, ушбулардир: биринчидан, у ақл юритиш қобилиятини инсонни аниқлашда марказий ўринга қўйди; иккинчидан, инсонда эркин танлаш ҳуқуқи борлигини кўрсатиб берди; учинчидан, қаромитийларнинг “Худо бандаларига бир нарсада қобилият бермай туриб, уларни ўша нарсага буюрмайди”, деган фикри билан ҳанафийларнинг “Инсон мутлоқ эркин ҳолда ҳаракат қила олмайди”, деган фикрини аста-секин бирлаштириб, ўрта бир қараш яратди...

Асал АКМАТОВА, Қирғизистон-Русия (славян) университетининг динлар ва жаҳон маданиятлари Маркази бўлим мудир:

“АЛ-МОТУРИДИЙ ИЖОДИ ШАРҚ МАЪНАВИЙ МЕРОСИНИНГ БИР САҲИФАСИ СИФАТИДА”

Абу Мансур ал-Мотуридийнинг фикрлари турли қарашларни таҳлил қилиш орқали янги бир таълимотнинг пайдо бўлганини кўрсатади. Ва мана шу нарса уни суннийларнинг иккинчи мактаби бўлган каломнинг бош вакили сифатида танитди ҳамда уни ўша даврдаги бошқа илоҳиётшунослардан фарқ этди.

Ал-Мотуридий Куфа мактабининг намояндаларидан бўлиши Абу Ҳанифа илмий меросининг аслини сақлаган ҳолда унинг фикрларини ривожлантиришга интилди.

Ал-Мотуридийнинг Ашъарий таълимотига муносабатини қарайдиган бўлсак, улар иккаласи ҳам-фикрдек туюлади. Яъни, улар илоҳиётшунос сифатида муътазиллийларга қарши туришган. Аммо, айтиб ўтиш керакки, бу қаршилиқ улар ўртасидаги баҳснинг бир қисми эди, холос.

Ашъарий ҳамиша кескин ва қатъий назарияни кидирди. Ал-Мотуридий эса, аксинча, кескинликдан қочишга интилди.

IX асрнинг охири ва X асрда ҳанафийлар мактабига илоҳиётнинг ал-Мотуридий тарафидан ишлаб чиқилган янги бир тури тақдим этилди. X асрнинг охири ва XI асрда ашъарийлар билан баҳс Моваруннаҳрдаги ҳанафийлар мазҳабининг асосий мавзуга айланди. Бу ҳол Абу Мансур ал-Мотуридийнинг нуфузли шахс сифатида танилишига олиб келди...

УЛАР ШУНАҚА ЭДИЛАР

Аббос ибн Абдулмутталиб розийаллоҳу анҳу ривоят қиладилар:

"Тим қоронғу кечада амирул-мўминин Умар ибн Хаттобнинг (р.а.) уйларига бориш мақсадида йўлга чиқдим. Кетаётиб, кўзим бир аъробийга тушди. У кийимимдан тортиб:

- Юр мен билан, эй Аббос! - деди.

Диққат билан қарасам, амирул-мўминин экан. Биров билиб қолмаслиги учун қиёфасини ўзгартириб олганини англадим. Яқинлашиб, салом бердим.

- Қаерга боряпсиз, эй мўминлар амири? - дея сўрадим.

- Бу зулматли тунда араб маҳаллаларини айланиб чиқмоқчиман, - деди мўминлар амири.

Кеча салқин эди. Мен унга эргашиб орқасидан юрдим. У ҳар бир чодир ва уйга диққат қилиб, айлана бошлади. Ҳаммасини кўздан кечириб, энди қайтиб кетмоқчи эдик ҳамки, тўсатдан бир чодир эътиборимизни тортди. Унда бир аёл бўлиб, атрофида болалари чирқиллаб йиғлашарди. Ҳаммалари ўчоқ бошида куймаланишарди. Қозон тагига олов ёқилган эди. Аёл ҳадеб: "Озгина қолди, сабр қилинлар, болаларим, овқат ҳам

пишиб қолади, ейсизлар", дер эди. Ҳазрати Умар (р.а.) диққат билан гоҳ аёлга, гоҳ болаларга қарар эди. Анча узоқ туриб қолдик.

- Мўминлар амири! Сизга нима бўлди? Юринг, кетамиз, - дедим ниҳоят. Ҳазрати Умар (р.а.):

- Аллоҳ номи ила онд ичиб айтаманки, токи аёл болаларига овқатни сузиб, улар еб тўйганларини кўрмагунимча, бу ердан ҳеч қаерга жилмайман! - деди.

Биз туриб қолдик. Болалар кичқириб йиғлашар, аёл эса: "Ҳозир, озгина қолди, сабр қилинлар, болаларим", деган сўзларини такрорлар эди. Ҳазрати Умар менга:

- Юр, кириб ундан сўраймиз, - деди ва чодирга кирди. Кетидан мен ҳам кирдим. Ҳазрати Умар:

- Ассалому алайкум, эй хола! - деди. Аёл:

- Ва алайкум ассалом ва роҳматуллоҳи ва барокатух, - деб гўзал жавоб қайтарди. Ҳазрати Умар:

- Бу болаларга нима бўлди, нечун кичқириб йиғлашяпти? - деди.

- Очликдан, - деб жавоб берди аёл.

- Нима учун қозондаги таомдан бермаяпсан?

- Қозонда нима борки, мен уни берсам. Бу ишим

уларни овунтириш учун, холос. Шояд йиғи кўнгилларига тегиб, охири ухлаб қолсалар, деб шундай қиялман. Уларни овқатлантиришга менда ҳеч нарса йўқ, - деди аёл.

Ҳазрати Умар (р.а.) қозонга яқин бориб қаради: дарҳақиқат, ичида майда тошлар қайнар эди.

- Нима учун сен бундай ҳолатга тушиб қолдинг? - деб сўради Ҳазрати Умар.

- Мен ёлғизман, ҳеч кимим йўқ. На акам, на отам, на эрим бор, ва ҳаттоки, яқинларим ҳам йўқ.

- Унда нимага амирул-мўминин Умар ибн Хаттобга ҳолингни арз қилмайсан? Байтул молдан бир нарса берарди.

- Худо ҳаққи, Умар менга зулм қилди, - деди аёл.

Ҳазрати Умар (р.а.) аёлинг сўзидан даҳшатга тушди:

- Эй хола, Умар сенга нима зулм қилди? - деб сўради.

- Ҳа, Худо ҳаққи, у бизга зулм қилди. Чунки бошлиқ қўл остидаги ҳар бир одамнинг ҳолидан хабардор бўлиб туриши керак. Уларнинг орасида менга ўхшаган қўли калта, бола-чақаси кўп, ёрдамчиси йўқлар топилар.

- Умар сенинг ҳолингни қаердан билсин? Сен унга бориб аҳволингни билдириб қўйишинг лозим эди, - деди Ҳазрати Умар (р.а.).

- Йўқ, Худо ҳаққи, чин ишончли бошлиқ қарамоғидаги одамларнинг ҳолатларини умуман ва хусусан текшириб хабар олиб туриши керак. Эҳтимол камбағал одамнинг ҳаёси устун келиб, бошлиқ олдига боришдан қайтарса-чи?!

- Тўғри гапирдинг, хола!
- деди Ҳазрати Умар (р.а.) -
Болаларни бир оз тинчлан-
тириб тур, мен тез келаман.

Сўнгра амирул-мўминин
иккаламиз бирга чиқиб кет-
дик. Бориб Ҳазрати Умар
хазинани очди, ичкари кирди,
бирга мени ҳам киришга
буюрди. Бир қопга ун солди.

- Эй Аббос! Елкамга олиб
юбор! - деди.

Мен у зот айтганидек қил-
дим. Сўнгра менга, мана бу
ёғ кўзани кўтар, деб ўша ерда
турган кўзага ишора қилди.
Биз чиқдик. Эшикни беркитди
ва биз иккимиз юриб кетдик.

Қопдан Ҳазрати Умарнинг
соқоли, кўз ва пешоналарига
ун тўкилди. Масофа узоқлиги-
дан юк Ҳазрати Умарни чар-
чатиб қўйган эди. Мен унга:

- Ота-онам сизга фидо
бўлсин, эй мўминлар амири!
Қопни менга беринг, мен кў-
тарай, - дедим.

- Йўқ. Худо ҳаққи, сен
қиёмат куни менинг жиноятим
ва зулмимни кўтара олмай-
сан. Билгинки, эй Аббос, те-
мир тоғлар ва уларнинг оғир-
лигини кўтариш катта ёки ки-
чик бўлган жиноятни кўтариш-
дан яхшироқ. Тезроқ юрақол,
эй Аббос, болалар аёл айт-
ганидек йиғи кўнгилларига
тегиб ухлаб қолишларидан
олдинроқ борақолайлик.

Ҳазрати Умар (р.а.) қа-
дамини тезлатди. Мен ҳам
тез-тез юрдим. Аёлнинг чодир-
рига етиб боргунимизча ҳар-
силлаб қолдик. Қопни елкадан
туширди. Мен ҳам кўзадаги
ёғни унинг олдига қўйдим.
Ўзи ўчоқ бошига бориб, қо-
зондаги нарсаларни тўкиб
ташлади. Сўнгра унга ёғни,
кетидан унни солди. Қараса,
олов ўчай деб қолган экан.

- Утин борми? - деб сўра-
ди аёлдан.

- Ҳа, ўғлим, бор, - деб
ўтинга ишора қилди аёл.

Ўрнидан туриб, оз-моз
ўтин олиб келди. Ўтинлар ҳўл
экан. Қозонни ўчоққа яхшилаб
ўрнаштирди. Бошини ерга эн-
гаштириб, қозон остига пуф-
лай бошлади. Олов гуриллаб
кетгунича шу зайлда давом
этди. Ёғ эриб, қизий бош-
лади. Қозондаги ёғни капгир
билан айлантираркан, иккинчи
қўли билан унни ёғга ара-
лаштириб турди. Таом пишгач,
аёлдан идиш сўради. У идиш

ҳам бирга чиқдим.

- Эй Аббос! Худо ҳаққи,
мен аёл болаларини майда
тошлар билан тинчланти-
раётганини кўрган вақтимда,
гўёки тоғлар силкиниб елкамга
ағдарилгандек бўлди. Келтир-
ган нарсаларимиздан овқат
қилиб, пишириб, болаларнинг
қорни тўйиб, ўйнаб-кула бош-
лаганларидан кейин ўша тоғ-
лар елкамдан тушганини сез-
дим, - деди Умар ва уйига
кирди. Мени ҳам киришга
буюрди. Ўша кечаси бирга

Пайгамбаримиз алайҳиссалом айтадилар:

**«Сизларнинг ҳар бирингиз бамисоли чўпон-
дирсизлар ва ўз қўл остингиздагиларга масъ-
улдирсизлар. Подшоҳ ўз фуқароларига, эр аҳли
аёлига, хотин эрининг уйига, мулкига масъулдир.
Демак, ҳар бирингиз қўл остингиздагиларга
масъулдирсизлар».**

Бухорий ва Муслим ривояти.

олиб келди. Овқатни сузди.
Уни совутиб-совутиб кичкин-
тойларнинг оғзига тутди. Бо-
лаларнинг қоринлари тўйиб,
кифоя қилгунларича, бирма-
бир егиздириб чиқди. Сўнг
болалар ўринларидан туриб,
бир-бирлари билан ўйнай
бошладилар. Кулдилар. Кейин
уйқулари келиб, ухлаб қолди-
лар. Бу ишларни кузатиб тур-
ган аёл Ҳазрати Умарга:

- Эй болам, сен Умарнинг
ўрнига лойиқ экансан, - деди.
Шунда Ҳазрати Умар (р.а.)
унга қараб:

- Эй хола, мен амирул-
мўминининг яқинларидан-
ман. Ҳолингизни унга эслатиб
қўяман. Эртага эрталаб амир-
ликка боринг. Мени ўша ер-
дан топасиз. Яхшиликни умид
қилаверинг, - деди.

Сўнгра аёл билан хайр-
лашиб, ташқарига чиқди. Мен

тунадик.

Тонг отгач, аёл кириб кел-
ди. Ҳазрати Умарни (р.а.)
кўриб, даҳшатга тушиб,
қалтираб кетди.

- Қўрқманг, она, мен сиз-
ни таклиф қилганимдан мақса-
дим, кеча сиз мендан Аллоҳга
шикоят қилган эдингиз. Шу
шикоятингизни неча пулга со-
тасиз? - дея сўради. Аёл су-
кут сақларди.

- Эй Аббос, сиз гувоҳсиз,
шикоятни ўз пулимдан 500
динорга сотиб олдим.

Сўнгра пулни санаб аёлга
берди. Аёлдан узр сўраб, унга
ва болаларига Байтул молдан
ҳар ойга етарли маош тайин-
лади..."

"Мабдаъул-қироат" ва
"Ал-Хутабул минбария"
китобларидан

Абдуқаюм ҲИКМАТ

тайёрлади.

ИЛМ ВА ТЕХНОЛОГИЯ

Шундай бир савол ўртага ташланса: "Ажабо, Куръони Каримда поезд, учок, радио, телевизор, электр, робот, атом бомбаси... каби илмий кашфиётлар хақида сўз юритилганми? Давримиздаги ва келажакдаги илм ва технология хусусида ҳеч нарса дейилмаганми?"

Бу саволга қандай жавоб берган бўлар эдингиз?

Агар, ҳа, десангиз, изохлашингизга тўғри келади. Изохлаш эса, осон иш эмас. Йўқ, десангиз, унда Куръони Каримнинг маъносидан узоклашган, уни нотўғри талқин қилган бўласиз. Саволни жавобсиз қолдирсангиз, у ҳолда Куръони Каримни тан олмаётган инкорчиларнинг яна бир ҳужумига имкон яратган бўлиб қоласиз.

Бу саволга жавоб топиш учун илмий кашфиётларга Куръони Карим машъали ёрдамида назар солмоқ лозим. Куръони Карим Аллоҳнинг каломи эканини ҳаммамиз яхши биламиз. Бу илоҳий китоб фақатгина охиратда эмас, балки дунё ишларида ҳам инсонларга йўл кўрсатувчи ва раҳбар этиб туширилган. Шу боисдан қиёматгача яшайдиган ва турли технологик даврларни кўрадиган барча инсонларнинг ҳар қандай эҳтиёжига жавоб бериши ғоятда табиий бир ҳолдир.

Албатта, бундай буюк илоҳий

китобнинг илмий кашфиётларга муносабат билдирмаган бўлиши мумкин эмас. Модомики Куръони Карим бутун инсониятга хитоб қилар экан, унда инсонлар яшаб турган дунёда катта ўрин тутадиган илмий ва технологик жараёнлар хақида ҳам сўз бориши табиийдир.

Аммо қай тарзда ва қандай услубда?

Куръони Карим ҳар нарсага меъёр доирасида ўрин беради ва ҳар ким излаганини ўша меъёрда топади. Қуйидаги оятлар шунга далолат қилади:

"(Киёмат куни) ҳар бир уммат орасидан ўзларидан бўлган бир гувоҳни (яъни, пайғамбарни) келтирурмиз. Сизни эса (эй Муҳаммад), ана у (ўз умматингизга) гувоҳ қилиб келтирдик ва сизга ҳамма нарсани баён қилиб берувчи, ҳидоят, раҳмат ва мусулмонлар учун хушхабар бўлган Китобни - Куръонни нозил қилдик" (Наҳл, 89).

"Ерда судралиб юрган ҳар бир жонивор, осмонда қанот қоқётган ҳар бир қуш худди сизлар каби (қўл остимиздаги) жамоалардир. Китобда (яъни, тақдири азал китобида) бирон нарсани қўймай (ёзганмиз). Кейин ҳаммалари Парвардигорлари даргоҳига тўпланурлар" (Анъом, 38).

"Ғайб очкичлари Унинг ҳузуридадирким, уларни ёлғиз Ўзигина билур. У қуруқлик ва денгиздаги бор нарсаларни билур. Бирон барг шохидан узилиб тушмас, магар У билур. Ер тубларидаги ҳар бир дон, бор ҳўлу қуруқ нарса, албатта, Очик Китобда (яъни, Аллоҳнинг илми азалийида) мавжуддир" (Анъом, 59).

Расулulloҳ (с.а.в.) ҳам ҳадиси шарифларидан бирида ўтмиш ва келажакка оид илмларнинг Куръони Каримда мавжудлигини билдирганлар¹. Яна бир ҳадисда: "Ҳар оятнинг бир очик, бир яширин, бир маҳдуд ва бир кейинчалик маълум бўладиган маънолари бор. Шунингдек, ҳар бирининг шох ва бутоклари мавжуд"², деб марҳамат қилганлар ва бизни Куръоннинг сир ва инжаликларини ўрганишга даъват этиб: "Куръонни ўқингиз, Унинг сирларини кашф этингиз"³, деб амр этганлар.

Куръони Каримнинг шундай кенг маънолари сабабли ҳам Ҳазра-

ти Али (р.а.): "Агар истасам, биргина Фотиҳа сураси учун етмиш туяга юк бўладиган тафсир ёзар эдим"⁴, деганлар. "Туямнинг ипини йўқотсам, уни мутлақо Куръондан топаман"⁵, деган Ибн Аббос (р.а.) ҳам бу сўзлар билан Куръони Каримнинг нақадар бебаҳо илм хазинаси эканини ифодаламоқчи бўлган. Ибн Масъуд (р.а.) эса, ўтмиш ва келажак илмларини қўлга киритмоқни истаган ҳар қандай кишига Куръонни ўрганишни тавсия этган.

Имом Ғазолийнинг таъкидлашича, баъзи олимлар Куръони Каримнинг олтмиш минг маъноси борлигини, бир оятнинг яширин маъноси унинг очик маъносидан кўп эканини маълум қилган. Бир хил олимлар Куръоннинг икки юз етмиш етти минг маъноси борлигини билдирганлар. Уларнинг фикрича: "Ҳар калима бир илмдир. Бу тўртга кўпайтирилади. Чунки ҳар бирининг яширин, очик, маҳдуд ва хабар берадиган маънолари мавжуд"⁶.

Алалхусус, бу ҳақиқат барча Ислом олимларининг муштарак қаноти бўлгани учун ҳам, ўтмишда фикр, қараш ва назариялар Куръони Каримдан озуқа олган. Бугун ҳам худди шундай бўлмоқда. 1979 йилги Нобел мукофотида сазовор бўлган покистонлик физика профессори Абдуссалом ўз назариясини Куръондан олганини маълум қилиб, шундай дейди: "Ислом бирлик динидир. Динда бўлгани каби, Аллоҳнинг зот, сифат, исм ва феълларида ҳам бирлик мавжуд. Бас, шундай экан, нега энди барча нарсаларда бирлик қонуният мавжуд бўлмасин"⁷.

Бу ҳақиқатдан келиб чиққан профессор Абдуссалом коинотда гравитатсион, электромагнитик, заиф ва кучли таъсир деб аталган тўрт қувватнинг бир манбага таянганлиги хақида мушоҳада юритди. Булардан электромагнитик қувват билан заиф қувватнинг айна манбага эга эканини исботлади. Мазкур кашф кейинчалик ўтказилган бир қанча тажрибалар билан тасдиқланди ва профессор Абдуссалом Нобел мукофотида лойиқ кўрилди. Бугунги кунда олимлар ўша тўрт қувват айна манбага эга эканини исботлаш учун тажрибалар ўтказиш билан тинмай шуғулланишмоқда.

Бу каби мисоллар бир намуна, холос. Аммо шуни унутмаслик лозимки, Куръони Карим фан китоби эмас ва ундан ҳар бир илмий масала ва кашфиётнинг изоҳини қидириш, ҳамма нарса унда билдирилган деб ўйлаш тўғри келмайди. Бундай қараш Куръоннинг асл нузул мақсадига тесқаридир. Чунки Куръони Карим бизга Аллоҳни танишимиз, Яратган олдидаги вазифаларимиз нималардан иборат эканини билишимиз учун юборилган. Куръоннинг бош мавзулари "Инсон ким? У нега яратилган? Вазифаси нима? Қаердан келиб, қаерга кетади? Яратувчи ким? Исм ва сифатлари қандай?" каби саволлар атрофидаги мавзулардир. Шу билан бирга, мазкур мақсад ва тамал ғояни англашга хизмат қиладиган бошқа мавзулар ҳам Куръонда ифодасини топган. Масалан, куёш ҳақида сўз юритилар экан, бир фан китобига ўхшаб ҳарорати, нури ёки ҳажмига эмас, балки унинг чексиз бир қудрат амрига бўйин эгиб, маълум бир низом ва тизим ичиди ҳаракат қилувчи мавжудот эканига эътибор қаратилади.

Ҳа, Куръони Карим фанлар, илмий ва технологик жараёнлардан хабар беради. Аммо фарқли кўриниш ва шаклларда. У ҳар нарсани камраб олган, яъни, ҳар нарса унда мавжуд. Аммо ҳар ким ҳам ҳар нарсани кўра олмайди. Чунки Куръон у нарсаларга баъзан асос, қоида сифатида гоҳ қисқача, гоҳ аломат ва ишорат ҳолида, гоҳ очик, гоҳ яширин тарзда ўрин беради. Бунда эҳтиёж ҳисобга олинади. Мақсад ва мақом нимани талаб қилса, ўша тарзда сўз юритилади. Уларни тушуниш эса илм, қобилият ва ғайратга боғлиқдир.

Яна шундай савол туғилиши мумкин: "Куръон ҳамма нарсани очик-ойдин, тафсилотлар билан хабар берса бўлмасми?"

Ўйк. Бўлмас эди. Чунки бу иш энг аввал имтиҳон сиррига зиддир. Зеро, инсон малакларни-да ошиб ўтадиган, ҳайвонлардан-да паст даражага тушадиган қобилиятда яратилган. Куръондаги оятлар эса, инсоннинг асфаласофилинга тушмаслиги ва малакларни ошиб ўтиши учун керак бўлган амр, ўғит ва намуналарга тўладир.

Шу нуктаи назардан ақлга йўл очилиб, яхши ва ёмон ажратиб берилган, қай йўлни танлаш инсон ихтиёрига қолдирилган, ирода ҳеч қачон мажбур қилинган эмас. Ҳатто мўъжизалар кўрсатилганида ҳам баъзиларнинг инкорда оёқ тираб, туриши ўша имтиҳоннинг натижаси эмасми? Аллоҳ истаса, ҳаммани мусулмон яратган, шайтонга фурсат бермаган ва шу тариқа инсонларни жаннатига киргазган бўлар эди. Аммо у ҳолда дунё имтиҳон жойлик моҳиятини йўқотарди. Яхшилар ва ёмонлар ажралмас, барча малаклар эди. Ҳолбуки, Аллоҳ инсонни малаклардан фарқли қилиб яратган. Агар инсон малакка ўхшаса, унда инсоннинг яратилишига ҳожат қолмаган бўларди.

Ҳа, айтиш мумкинки, Куръон илм ва технология ҳақида очик-ойдин сўз юритганида имтиҳон сиррига путур етар, ҳаракат қўлга киритиладиган нарсаларни тайёр ҳолда инсонларга бериш уларни танбалаштириб кўяр, натижада ишлаган ҳам, ишламаган ҳам тенг бўлиб қолар эди.

Дейлик, бир ўқитувчи ҳаракат қилиб ўқиган ўқувчини ҳам, ҳеч нарсани ўқиб ўрганмаган ўқувчини ҳам синфдан-синфга кўчираверса, ўқувчиларда имтиҳонга тайёрланиш эҳтиёжи бўлармиди? Албатта, бўл-

мас эди. Имтиҳонга тайёрланмагандан кейин бир нарса ўрганиш имконсиздир. Шу сабабли Аллоҳ баъзи нарсаларни очик-ойдин маълум қилмаган. Аллоҳ инсонларга пайғамбарлари воситасида туширган китоблар ёрдамида йўл кўрсатиш билан, яъни, ишорат бериш билан кифояланди. Инсонларни эса, ҳаракат қилишга, изланишга буюрди. Инсонлар изланиб, кашфиётлар қилдилар, тараккий эгдилар.

Шу ўринда муҳим бир нуктага эътибор қаратиш лозим. Куръон нозил бўлган даврларда араблар кўчманчи қабилалар ҳолида, саҳроларда кун кечирарди, ҳайвонлардан энг кўп туяни, мевалардан эса, хурмони билишар эди. Куръони Карим ўша давр инсонларига яқин ва таниш бўлган нарсаларни мисол қилиб келтирди. Чунки инсонлар ўзлари яхши таниган нарса мисолида бошқа нарсаларни ўрганишлари осон кечадди. Баъзи масалаларга Куръон билвосита мурожаат қилди, уларни кейинги асрларнинг инсонлари тушуна оладиган тарзда ифодалаб, ишоратлар бериш билан чекланди.

Шундай бўлиши ҳам табиий. Чунки Куръони Карим физика, математика, астрономия ёки кимё китоби эмас. Аммо унда ҳар қандай фанга доир ишора бор. Қачон нима бўлишини яхши билган Ҳақ таоло китобини ҳар асрнинг инсонлари тушунадиган ва истифода этадиган қилиб туширган. Кашфиётлар кўпайгани сайин Куръони Карим Аллоҳнинг каломи эканлиги янада ойдинлашмоқда. Дунёдаги имонли олимлар Куръони Каримда барча кашфиёт ва ихтироларга манба борлигини таъкид ва тасдиқ этмоқдалар.

Агар Куръон фан ва кашфиётлардан очик-ойдин сўз юритса эди, ўртага бошқа қўплаб муаммолар чиқишига сабаб бўларди. Масалан, "икс" ва "игрик"ни билмаган ўқувчига олий математика китобини ўқитишга ўхшаш маъносиз ва мантисиз бир ҳолдир, шундай бўлгач, ундаги ғояни тушуниш имконсизлашиб, эътироз ва инкорлар кўпаяр, пайт пойлаб турган ғанимларнинг тегирмонига сув қуйилган бўлар эди. Зеро, инсон ўзи тушуниб етмаган нарсага душмандир.

Яна бир мисол. Куръон очикдан-очик: "Шундай бир мослама яратиладики, тугмаси босилганда қоронғи хона кундуздай ёришиб кетади, бошқа бир асбобнинг тугмасини босилганда эса, дунёнинг у чеккасидаги кишиларни ва ҳодисаларни кўриб, овозларини эшитасиз", деб хабар берганида эди, давримиздаги инсонларга оддий ҳол сифатида билинган бу ҳодисалар бир неча юз йил аввалги инсонларнинг ақли ва идрок доирасидан ташқарида бўлгани учун улар: "Куръон бўлар-бўлмас нарсалардан хабар бераверар эканди", деб ҳужум қилар, имон келтирилганлар ҳам шубҳа ва иккиланиш ичида қолган бўлар эдилар. Холбуки, мақсад диндан узоқлаштириш эмас, балки унга жалб этишдир.

Қолаверса, Куръон барча давр инсонларига хитоб қилиши назарда тутиладиган бўлса, у ҳолда у атом даври инсонларига ҳам, космос даврида яшайдиган инсонларга ҳам раҳбардир. Яъни, модомики Куръони Карим 1400 йил аввал яшаб ўтган инсонларга ҳам, давримизда яшаётган ва келажакда яшайдиган инсонларга ҳам хитоб қилар экан, у шундай хабар ва ишораларни ўз ичига олган бўлиши лозимки, ўша даврнинг инсонларига тушунарли бўлсин. Аксинча, Куръони Карим маълум бир даврнинг илм ва технологиясини асос қилиб олса, бу ҳолат аввалги асрларга нисбатан анча илғор бўлиб, бу давр инсонларининг инкорига имкон туғдирар, кейинги асрларга нисбатан эса, оддий ҳолга айланиб, инсонлар уни пастга уришларига сабаб бўлар эди. Шунингдек, агар Куръон тафсилотларга берилса эди, бир жилд эмас, ўттиз, қирк жилдли китоб бўларди, ўқиш ва ташиш қийинлашарди.

"Нега Куръон кашфиётлар ҳақида очик сўз юритмайди?" деган саволга жавоб беришда давом этамиз. Куръон бу нарсалар ҳақида очик баҳс юритмаслиги ғоятда табиийдир. Учок, электр, телевизор сингари маданият намуналари ўзларига Куръондан жой қидиришга тушиб: "Биз ҳақимизда ҳам муфассал баён қил", деганларида эди, Куръони Карим: "Сизларга бир ишора кифоядир", дея уларни жимитган бўларди.

Масалан, учок: "Мен ҳақимда

сўз юрит", деса, осмондаги катта-катта юлдузлар, ой, ер ва куёш каби сайёралар унга: "Хажмингга яраша жой олишинг мумкин. Бизнинг олдимизда сенинг жойинг заррача ҳам чиқмайди. Сенга бир ишора етарли", деган бўлишарди. Юлдуздай нур сочган лампа ва прожекторлар Куръондан жой олмоқчи бўлишса, яшин ва чакмоқлар, ёруғ юлдузлар қаршиларига чиқиб: "Ёруғлигингга яраша жой олишинг мумкин", дейишарди. Агарда бу воситалар санъат нуқтаи назаридан сўз истасалар, оддий бир чивин ўртага чиқиб: "Менинг бир қанотимча ҳам ҳаққингиз йўқ, бутун санъат ва позик жиҳозларни бир жойга йиғсангиз ҳам, менинг кичик вужудимдаги позик санъатга тенг келолмайди", деган бўларди. Агар у воситалар дунё имтиҳон майдони экани нуқтаи назаридан Куръонга мурожаат этиб жой истасалар, у доира уларга дейдики: "Сизлар билан унча алоқамиз йўқ. Шу боис доирамизга осонгина қира олмайсиз. Чунки биз бу дунёни мусофирхона деб биламиз. Инсон эса, бир қанча вазифаларни зиммасига олган мусофир бўлиб, бу ерда у маълум муддатгача қолади ва бу қиска муддатда сўнгсиз ҳаёт учун зарур бўлган вазифаларини адо этиши лозим. Бас, шундай экан, энг муҳим вазифалар олдинги ўринга чиқиши керак. Сизлар эса, кўпинча инсонларни ғафлатга солиб, абадий қоладигандай уларни дунёга боғлайсиз. Шу боисдан охиратни эслаш ва ҳақпарастликка ундовчи ибодат қаршисида сизнинг улушингиз зарра мисоли оздир. Бунга бир ишора қилиш этиб ортади".

Энди Куръони Карим илмий кашфиётларга қай тарзда ишорат этганини кўриб ўтамиз. Бу ишорат икки шаклда юзага чиққан. Биринчиси - пайғамбарлар мўъжизаси тарзида намён бўлиб, шу тарика илм ва технологиянинг чегараси қизиқ берилади. Иккинчиси - тарихий ҳодисалар мисолида.

Хўш, пайғамбарлар мўъжизалари техник ривожланишга қандай йўл очган ва бу йўлни Куръони Карим қай тарзда ойдинлатган?

Пайғамбарлар фақатгина маънавий ва руҳий ривожнинг йўлбошчилари бўлиб қолмай, айна пайтда

улар дунёвий ишларни ислоҳ этиб, тартибга солиш, моддий тараққиётга йўл кўрсатиш мақсадида ҳам юборилганлар. Шу боисдан ҳар қандай ишда уларга эргашиш талаб қилинган. Куръони Карим уларнинг маънавий камолотларидан сўз юритиш билан бирга, улар кўрсатган мўъжизаларга эътибор қаратиб, инсонларни тақлид этишга ва бу йўлда изланишга ташвиқ қилган. Бугли кема Нух алайҳиссаломнинг, соат Юсуф алайҳиссаломнинг қўли билан инсониятга армуғон этилган. Шу боисдан кўп хунармандлар ишларида бирор пайғамбарни ўзларига пир, устоз ва йўлбошчи деб олишган. Кемачилар Ҳазрати Нухни, соатсозлар Ҳазрати Юсуфни, темирчилар Ҳазрати Довуд алайҳиссаломни, тикувчилар эса, Ҳазрати Идрис алайҳиссаломни ўзларининг пири деб билишарди.

Модомики Куръон бир қанча жиҳати билан инсонларга йўл кўрсатар экан, пайғамбарлар мўъжизаларини ҳам фақатгина бир тарихий ҳодиса сифатида эмас, балки йўл ёритувчи ҳақиқат сифатида баҳолаш керак. Дарҳақиқат, Куръони Карим айна пайтда пайғамбарлар мўъжизалари ила фан ва санъатнинг, илм ва технологиянинг чегарасини белгилаб бермоқда, энг охири ҳадаф нуқтасини кўрсатмоқда ва инсониятни бу ҳадаф томон йўналтирмоқда.

Масалан, Мусонинг (а.с.) асо билан тошдан сув чиқариши мўъжизаси сондаж техникасига, Сулаймоннинг (а.с.) шамолга миниб учиши учок, ракета, космик кемаларга, Билқиснинг Ямандаги тахти кўз очиб юмгунча Шомга келтирилиши телевизор ва эфирга, Исонинг (а.с.) ўликларни тирилтириши ва кўрларнинг кўзини очиши сунъий юрак ва кўз амалиётларига, Иброҳимнинг (а.с.) оловда ёнмаслик мўъжизаси ўт ўчирувчилар фойдаланаётган ва амьант деган моддадан бўлган кийимларига ишорадир. Аллоҳ бу мўъжизаларни пайғамбарларга бериш билан бирга, инсонларнинг улардан ўрнак олиб изланиш ва кашфиётлар қилишларини истаган.

Бу ҳақиқатни мусулмонлар аллақачон тушуниб етганлар. Бугун бошқа дин мансублари ҳам бунини тан олмоқдалар.

Хуллас, Қуръони Карим, айтиш мумкинки, илмлар ҳазинаси бўлган илоҳий бир китобдир, у бошдан-охир буюк мўъжизадир. Баъзи оятлари атом, нейтрон, телевизор, электр, учоқ ва шунга ўхшаш кашфиёт ва ихтироларга ишорат қилади.

Айниқса, илм ва технология ҳоким бўлган асримизда қуръоний мўъжизаларнинг тасдиқ топиши илоҳий китобнинг ҳикматлари жумласидандир. Зеро, Қуръони Каримда: "(Аллоҳ) икки денгиз-дарёни буниси чучук - ширин, униси шўр - аччиқ қилиб қозиб қўйган ва уларнинг ўртасида тўсиқ-тўғон ва кўринмас парда қилиб қўйган зотдир" (Фурқон, 53), дея бежиз марҳамат қилинмаган. Албатта, бир кун келиб илм Қуръони Карим ишорат этган ва белгилаб берган нуктага етади.

«Айтинг: "Ҳамду сано Аллоҳ учундир. Яқинда У сизларга ўз оят-мўъжизаларини кўрсатур. Бас, сизлар у (мўъжизаларни) тан олурсизлар (лекин, У кунда тан олишингиз сизларга фойда бермас)". (Эй Муҳаммад), Парвардигорингиз сизларнинг қилаётган амалларингиздан гофил эмасдир» (Намл, 93).

"Албатта, сизлар унинг (илоҳий ваҳий эканлиги ҳақидаги) хабарни (озгина) вақтдан сўнг (Қиёмат куни) билиб олурсизлар" (Сод, 88).

"Қавмингиз уни (яъни, Қуръонни) ёлғон деди. Ҳолбуки, у ҳақдир. Уларга айтинг: "Мен устингизда вакил - қўриқчи эмасман. Ҳар бир хабарнинг ўз ўрни бор. Яқинда билажаксиз" (Анъом, 66-67-оятлар).

"(Эй Муҳаммад,) Илм ато этилган зотлар сизга Парвардигорингиз томонидан нозил қилинган (Қуръоннинг) ҳақ (Китоб) эканини ва қудратли, ҳамду санага лойиқ зотнинг йўлига ҳидоят қилишини билурлар" (Сабаъ, 6).

**Муҳаммад Зариф
ҲИКМАТЗОДА
таржимаси**

- 1 Термизий, "Фозилул Қуръон", 14.
- 2 Итқон, 2; 184 ("Ат-Тибён фи улумил Қуръон"дан, 174, 175. Макка, 1985) Ихён улумид-дин, 1; 377.
- 3 Ўша асар, 1; 378.
- 4 Ўша асар, 1; 377.
- 5 Итқон, 2; 126, 127.
- 6 Ихён улумид-дин, 1; 377.
- 7 Мусулмон илм даргалари қомуси, 8-бет.

ЖУМА ХУТБАСИ ВА ТАҲИЙЯТУЛ МАСЖИД НАМОЗИ

САВОЛ. Имом жума мавъизасини қилиб турган пайтда нафл намоз ўқиса бўладими? Умуман, масжидга кирганда ўқиладиган нафл намоз ҳақида маълумот берсангиз.

Содиқов Муҳаммадсамий, Тошкент.

ЖАВОБ. Масжидга кирганда ўқиладиган нафл намозни Таҳиййатул масжид ("таҳиййат" саломлашиш, сўрашиш маъносидадир) намози дейилади. Ушбу икки ракатли намозни адо этиш суннат. Чунки Пайғамбаримиз алайҳиссалом:

"Қайси бирингиз масжидга кирса, икки ракат нафл намоз ўқимамай ўтирмасин", деганлар.

Ҳанафий мазҳаб бўйича, мазкур намоз фарз намоз ўқилмаётган ва намоз ўқиш макруҳ бўлмаган вақтларда адо этилади. Масжидга тез-тез кириб турадиган киши таҳиййат намозини бир кунда бир марта ўқиса, кифоя. Киши масжидга кириб ушбу намозни ўқимамай ўтириб қолса ҳам, уни адо этиш зиммасидан соқит бўлмайди, деган мазҳаблар ҳам бор. Улар Расулulloҳнинг (с.а.в.):

"Эй Абу Зарр, ҳар масжиднинг таҳиййати бор, унинг таҳиййати икки ракат намоздир. Ўрнингдан туриб уни ўқиб ол", деган сўзларини далил қиладилар.

Таҳиййат ўқишга таҳоратсизликдан ёки бошқа сабабдан имконият бўлмаса, "Субҳаналлоҳ, алҳамдулиллаҳ ва ла илаҳа иллаллоҳу валлоҳу акбар", дейилиши суннатдир.

Абу Ҳурайра (р.а.) ривоят қилган юқоридаги ҳадисни далил қилиб баъзи олимлар таҳиййат намозини ўқишни вожиб дейишган. Лекин ҳанафий мазҳаби уламолари унинг мустаҳаб эканига иттифоқ қилишган.

Энди бевосита жума мавъизаси асносида таҳиййатул масжид ёки бошқа нафл намозлар ўқиш масаласига келадиган бўлсак, бунда ихтилоф бор. Сабаби фикҳий китобларимизда мазкур вақтда намоз ўқишни ҳаром дейилган. Шунинг учун аввало хутбанинг нима эканига аниқлик киритиш лозим. Бизнинг диёримизда жума намозидан олдин имом қиладиган мавъиза хутба ҳисобланмайди. Хутба жума намозининг фарзидан олдин имом ўртасини қисқа ўтириш билан ажратадиган ҳамду сано ва тиловатлардан иборат амалдир.

Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, жума куни азондан аввал қилинадиган мавъиза пайтида намоз ўқиш жоиз. Аммо уни имомга ва намозхонларга халақит бермайдиган ўринларда адо этиш мақсадга мувофиқ.

Жавобни Тошкент ш. "Имоми Термизий" жомеъ масжиди имом-хатиби **Салоҳиддин МУҲИДДИН** тайёрлади.

ХОС ФИҚҲИЙ МАСАЛАЛАР

Аёл фаржидан уч тур қон чиқади:

1. Ҳайз қони. 2. Нифос қони.
3. Истиҳоза қони.

Ҳайз

"Ҳайз" лугатда "оқмоқ", "сизмоқ" демақдир. Динда "балоғат ёшига кирган қизнинг бачадонидан маълум кунларда келади деган қондир". Буни тилимизда "ой кўриш", "ой боши" ҳам дейилади. Аёлларнинг ҳайз ҳолатлари диний бурчлари билан алоқадор бўлганидан жуда диққат қилинадиган хусусиятлардандир.

Шаръан ҳайзнинг ҳадас (таҳоратсизлик) ёки нотозалик (ифлослик) экани ихтилофлидир. Ҳайзнинг таҳоратсизлик экани мувофиқ кўринади. Ҳайзнинг нотозалик сифатига кўра таърифи: Хаста ва балоғат ёшидаги бир аёлнинг раҳмидан ташқари чиққан қондир. Таҳоратсизлик эканига кўра таърифи: Ҳайз қони сабаби билан пайдо бўлган шаръий тўсиқдир. ("Bulugul Meram": 1/181.)

Илк

ҳайз кўрган аёл

Илк ҳайз кўрган аёл онамиз Ҳазрати Ҳавводир. Бу ҳолат ўша кундан бошлаб барча аёлларда содир бўлади. Баъзилар, илк дафъа ҳайз Бани Исроилда кўрилган, дейишади, аммо бу хусусда Жаноби Пайгамбаримизнинг (с.а.в.) муборак сўзлари борлиги учун Имоми Бухорий бу кейинги фикрни рад этган. Ҳазрати Ойиша онамиз (р.а.) айтадилар: "Ҳаж ниятида Мадинадан чиқдик. Сарифа деган жойга борганда ҳайз кўрдим. Мен ҳаж фарзларини ўрнига қўйиб адо этолмайдиган бўлиб қолдим, дея йиғлардим. Расулulloҳ (с.а.в.) ёнимга келдилар ва "Нима гап? Бетаҳорат бўлиб қолдингми?" деб сўрадилар. "Ҳа", дедим. Марҳамат қилдиларки: "Ҳайз Аллоҳнинг Одам қизларига тақдир этганидир. Ҳожилар адо этган фарзларни сен ҳам адо эт, фақат Каъбани ҳайз тугагунча тавоф қилма" ("Tecridi Sarih": 1/118).

Ҳазрати Ҳавво жаннатдан чиққач ҳайз кўра бошладилар,

жаннатда ҳайз кўрмас эдилар ("Feyzu'l Bari": 1/370).

Ҳазрати Ҳавво жаннатда нега ҳайз кўрмас эдилар? Сабаби — жаннатда кўз ёрмасдилар. Жаннатда ҳомила орттирмоқ, бола кўрмоқ йўқ эди.

Ҳайз аёлларга жазоми?

Баъзи китобларда шундай хурфот учрайди: "Ҳавво онамиз Ҳазрати Одамга кўшилди, унга жаннат мевасидан едирди. Бу ҳодиса иккисининг ҳам жаннатдан чиқишига сабаб бўлди. Бунинг учун Жаноби Ҳақ ҳайз ва ҳомиладорликни Ҳазрати Ҳаввога жазо қилиб берди".

Ислому келиб яҳудийлар ва насороларнинг аёллар шаънига ёпиштирган бундай лаънат тамғасини бартараф этди. Одам алайҳиссаломнинг жаннатдан чиқишига сабаб бўлган айбони фақат хотинга юкламади. Ҳар иккисини ҳам масъул тутди. Ислому аёл ёмонликларнинг ва шайтон иғволарининг манбаи саналмайди. Ислому, Ҳазрати Одамни хотини йўлдан урди, деб инонимайди. Ислому бу ботил тушунчаларни тамоман рад этгандир. Жаноби Ҳақ марҳамат қилади:

"Бас, уларни шайтон йўлдан оздириб, масканларидан чиқарди" (Бақара, 36).

Қуръони Карим Одам ва Ҳавводан шундай маълумот беради:

"Сўнг шайтон уларни беркитилган авратларини очиб юбориш учун васвасага солди" (Аъроф, 20).

Қуръон уларнинг тавбалари ҳақида шундай дейди:

"Улар: "Парвардигоро, бизлар ўз жонимизга жабр-зулм қилдик. Агар бизларни мағфират қилмасанг ва бизларга раҳм қилмасанг, шубҳасиз, зиён кўргучилардан бўлиб қолурмиз", дедилар... (Аъроф, 24).

Ҳатто Қуръон баъзи оятларида масъулиятни Ҳазрати Одамга юклайди:

"Сўнг шайтон унга васваса қилиб: "Эй Одам, мен сенга абадий дарахтини ва йўқ бўлмас мулку давлатни кўрсатайми?" деди. Одам Парвардигорига осий бўлиб, йўлдан озди... (Тоҳа, 120 – 121).

Ҳадиси шарифда айтилгани каби: "Ҳайз Аллоҳнинг Одам қизларига тақдир этганидир" ("Tecridi Sarih": 1/118). Аллоҳнинг тақдири жазо эмас.

Тиб илмига кўра ҳайз

Қизлар балоғат ёшига киргач, кўнгилларида, вужудларида ҳиссий ўзгариш билан бирга, уларда жисмоний ўзгаришлар ҳам юз кўрсатади (тукланиш, кўкраклар катталашиши, ҳайз кўришнинг бошланиши каби). Жисмоний ўзгаришлардан бири ой кўришдир. Илмий тилда қисқача қилиб айтилса: ҳайз қони гормонал ҳаракат таъсири билан тухумлар ва бачадоннинг ойда бир мумкин бўлган иккиқатликка тайёрланиши ва ҳомила бўлмаган тақдирда ҳозирлик маҳсулининг ташқари отилиши, чиқишидир. Балоғатга етган қизларда, хотинларда бу ҳол ҳомила бўлгунга қадар ойда бир рўй бериб туради. Ҳайз муддатининг меъёрдагиси ҳар йигирма беш билан ўттиз беш кунда бир марта, тахминан шу кунлар орасида, ками уч-беш кун давом этади. Бир кунда уч-тўрт бор қон келиши меъёрдагиси ҳисобланади. Етти кундан зиёд — ҳар куни олти мартадан кўп қон келса, мутахассис аёлга муружаат қилиш фойдалидир. Ўн кундан зиёд ҳайз муддати ҳам меъёрий эмас ("Soglik Elkitobi": 11).

Ҳайз қони заҳарлими?

Докторларнинг айтишича, ҳайз қони ҳақиқатан заҳарлидир. Барча аёлларники заҳарли бўлмаса-да, терларида, нафасларида озми-кўпми заҳар эҳтимоли борлигидан, гулларни, меваларни, ёпилган (консер-

валанган) меваларни заҳарлаши мумкин. Ҳар аёлниги ҳайз қони заҳарлаш даражада бўлмаса-да, эҳтиёт маъқулдир ("Tenasul Hayatimiz": 10).

Ҳайз рукни

Ҳайз рукни: Раҳмдан қоннинг жинсий аъзо ташқарисига чиқишидир. Жинсий аъзо ичида қолса, ҳайз эмас (Ibn-i Abidin: 1/263).

Ҳайз ёши

Аёллар қамарий сана (354 кундир) ҳисоби билан балоғат ёшидан, яъни, тўққиз ёшдан то қарилик ёши бўлмиш эллик бешгача ҳайз кўрадилар. Шундан аввал ёки кейин келган қон хасталик туфайлидир. Қиз ҳайз кўрмагунча болиға саналмайди, яъни, балоғатта етмайди.

Илк бор ҳайз кўрган қиз нима қилади?

Балоғат ёшига кирган қиз илк бор кўра бошлаган қон сабабли дарҳол намозини тарк этади, рўзадор бўлса, рўзасини қафо қилиш учун қолдиради. Турмуш кўрган бўлса, жинсий муносабат қилмайди. Бу қон уч кун ичида, яъни, уч кунга етмай тўхтаса, ҳайз қони эмас. У вақтда қолдирган намозларини қафо қилиб ўқийди. Имоми Аъзамдан нақл этилишига кўра, илк бошланган бу қон уч кун давом этиб ҳам то ҳайз қони экани аниқланмагунча намозни тарк этмайди ва рўзасини давом қилади (Tahtavi: 394; Nasbu'l Raye: 1/192; "el-Bedayi": 1/70).

Илк бор одат кўрган бир қиз қонни қуёшнинг ярми чиққанда кўриб, тўртинчи кун қуёшнинг тўртдан бири чиққанда тўхтаса, бу қон истиҳоза қонидир. Қуёшнинг ярми чиқмагунча ҳайз саналмайди, ярми чиққан вақтда ҳайз ҳисобланади. Намуна: одати беш кун бўлган бир аёл қонни қуёшнинг ярми чиққанда кўриб, ўн биринчи кун қуёшнинг учдан иккиси чиққанда тўхтаса, беш кундан кўпи истиҳоза қонидир (Ibn-i Abidin: 1/270).

Одат қони тўхтамасдан олинган таҳорат

Бир аёл одат ёки лоҳуса (кўз ёриш)лик қони тамомила тўхтама-

сидан таҳорат ёки гусл қилса, саҳиҳ (тўғри) бўлмагани каби қилган таъяммуми ҳам саҳиҳ эмас. (Tahtavi: 70.) Ҳайз ва нифосли аёлларнинг таҳорат олишлари мустаҳаб эмас. Чунки бундай (пок бўлмаган) ҳолатда олинган таҳоратнинг эътибори йўқ. Аёл ҳайзи тутагунча жунуб каби-дир (Davudoglu, Sahih-i Muslim: 24009).

Одат ичида ёки одатдан ташқари пахта қўллаш

Пахта қўлламоқ турмуш кўрган аёллар учун ҳар доим, қизлар учун фақат одат вақтларида мустаҳабдир. Пахта жинсий аъзонинг ичига эмас, ташқарисига тоза жойга қўйилади. Бошқа бир қарашга кўра: турмуш кўрган хотинларнинг одат вақтларида пахта қўллашлари суннат, поклик пайтларида қўллашлари мустаҳабдир. Чунки кўпинча улардан сизинди келиб туриши мумкин. Қиз ёки хотин бўлсин пахта қўллама-дан намоз ўқишлари жоиз (Ibn-i Abidin).

Одат бўзини ёқса бўладими?

Агар одат бўзи фойдаланиб бўлмайдиган ҳолга келса, уни кўз тушмайдиган жойга, тупроққа кўмиш ёки ёқиб юбориш керак. ёқишнинг зарари йўқ. Ҳатто оила ҳурмати ва муҳаббатини сақламоқ учун бу бўзларни оиладаги катта-кичикларнинг кўзларига кўрсатмаслик Исломиё ахлоқдандир (el-Fikh ala'l -mezzahibi'l Erbaa: 2157).

Одат либоси нима?

Умму Салама онамиз нақл қилдилар: Аллоҳ расули билан ёнмаё бир аба (қалин жун мато)га ўраниб ётарканмиз, шу пайт ҳайз кўрдим. Секин туриб, махсус одат либосимни кийдим. Расулуллоҳ менга: "Ой кўрдингми?" дедилар.

Бу ҳадиси шарифдан кўринмоқдаки, аёллар ҳайз муддатида бошқа либос киядилар (Davudoglu, Muslim, 2/985). Одат ҳолига кирган мусулмон аёл энг эски кийимларини киймоғи суннатдир. Бу шаклда эрига жозибали кўринмайди, ҳар иккиси ҳам ишдан сақланади (Siratu'l Islam: 45).

Майитнинг тирноғи олинадими?

Хоҳ эркак, хоҳ ҳайзли, хоҳ ҳайзсиз аёл бўлсин, инсон ўлгандан сўнг вужудининг ҳеч бир еридан тук кесмоқ, соч ва тирноқ олмақ жоиз эмас, чунки булар безак ва ородир, энди у безак ва орога муҳтож эмас (Meraku'l Felah: 180).

Ҳайздан сўнг жинсий муносабат мумкинми?

Ҳанафий олимларнинг фикрича, ҳайз муддатининг кўпи бўлган ўн кун ўтса, қон ҳам тўхтаса, чўмилмасдан жинсий муносабатда бўлиш мумкин. Шофеъий ва Моликий олимларнинг қарашича чўмилгандан сўнггина жинсий алоқа қила олу (Bidayetu'l-Muctehit: 1/39).

Ҳайзли аёлга нималар ҳаром?

Ҳайз ва нифосли аёлга қуйидаги ишлар ҳаром:

1. Намоз ўқиш.
2. Рўза тутиш.
3. Қуръони Карим ўқиш.
4. Эри билан жинсий алоқа.
5. Масжидга кириш.
6. Қуръони Карим ушлаш.
7. Каъбани тавоф қилиш.

Ҳайзли ҳолатида Қуръон ўргатса бўладими?

Қуръони Каримни ўргатувчи аёл ҳайз кўрса, Қуръони Каримни ушламасдан, ҳарф-ҳарф, калима-калма, ҳижо-ҳижо ўқиб ўрганувчиларга сабоқ бериши мумкин (Damat: 1/26 - Halebi Kebir: 57). Бир оятни бошдан охиригача ўқиш ҳаромдир.

Ҳайзли аёл Қуръон тинглайдими?

Ҳайзли ёки лоҳуса аёл Қуръони Каримни тутмасдан, ўқиладиган Қуръон изидан таъқиб ва тақор этмасдан тинглаши лозим (Halebi Kebir: 57 - Damat: 1/26). Бу ҳолатнинг савоб даражасини фақат Аллоҳ билади.

«Buuyuk kadin ilmi hali»
(Аёллар фикҳи) китобидан
Иўлдош ЭШБЕК
таржимаси.

ЯНГИЛАНАЁТГАН

Аъзам ЎКТАМ

Зудлик билан Кўконга боришим керак бўлиб қолди. Самимийликда ва меҳрибонликда ҳаммамиздан олдин юрадиган Фозилжон қори биродаримнинг машинасида кетадиган бўлдик. Унинг "Нексия"си ҳар доим автоуловлар кўрик конкурсида қатнашаётгандек "хис этади" ўзини. "Бирпасда бориб келамиз", деди у. Хаёлимга "Ўткан кунлар"даги бир суҳбат тушди.

Кумуш биринчи марта Тошкентга келган пайт.

"...Мохлар ойим Офтоб ойимдан сўради:

- Марғилондан етиб келгунча ҳам жуда бир ерга еткандирсизлар?

- Унча чарчаганимиз йўқ, - деди Офтоб ойим, - ўзи Марғилондан Тошкандгача арава йўли ўн кунлик экан, биз чарчамайлик деб секин-аста ўн икки кунда келдик..."

Марғилондан Тошкентга нақ ўн икки кунда

келишни табиий, одатий хол деб қабул қилиш ҳозир бизга ажабтовур туюлади.

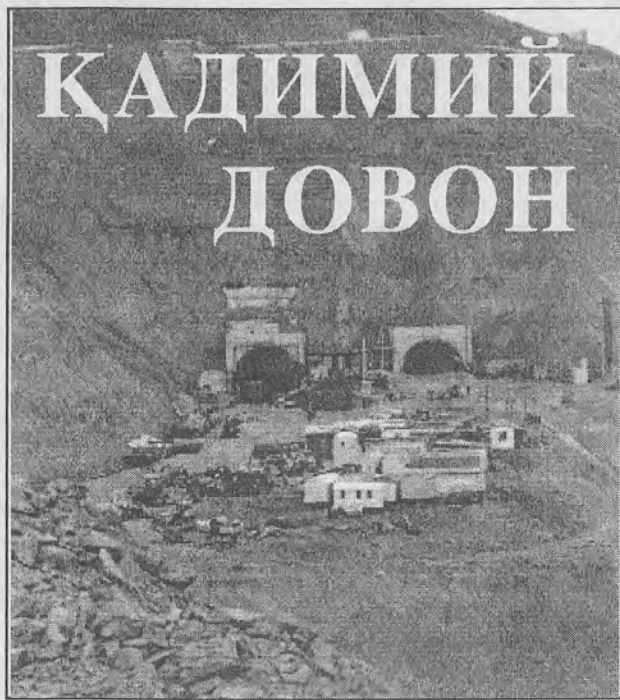
Хуллас, йўлга тушдик. Тасодифан Фозилжоннинг жияни билан холаси учраб қолишди. Улар Ангренгача кетишаётган экан.

- Довондан ўтасизларми? - деб сўради жиян.

- Ха, - дедим мен, - довондан ўтиб, Довонга борамиз.

Хамроҳларим менинг сўзимни унча тушунишмади-ю, савол ҳам беришмади. Мен эсам, уларга билганларимни айта бошладим.

Қадимда, милоддан аввалги III асрдан милоднинг II асрларигача ҳозирги Фарғона тупроқларида мавжуд бўлган давлатнинг номи Хитой манбаларида "Довон", бошқа манбаларда эса "Паркана" деб аталган. Бу ерга келиб-кетган сайёҳлардан бири: "Довон диёрида 70 тача катта-кичик шаҳар бор; аҳолисининг сони бир неча юз мингга этади.

ҚАДИМИЙ ДОВОН

Ўқ-ёй ва найзалар билан қуролланишган. Халқи от чоптириб ўқ отишга мохир. Хон сулоласи замонида Ши (Тошкент) мулклари Довон давлатининг шимолий туманларини ташкил этарди ва шимолда Қанг давлатигача етарди", деб ёзган. Шоли, буғдой,

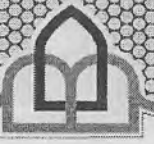
узум етиштиришга усталик ўша замонлардан шаклланган.

Хитой ҳукмдорлари ҳар доим бу давлатни босиб олиш, унга эгалик қилиш иштиёкида тамшаниб юрган. Уларни энг кўп қизқирган нарса фақат

Довонда (Фарғонада)гина яшайдиган отлар бўлиб, уларга "Самовий" деб ном берганлар. Довон атрофида учрайдиган бу ёввойи отларни тутиш, қўлга ўргатиш осон бўлмаган. Шу мақсадда зотдор айғирларни танлаб олиб, самовий отлар яшайдиган тоғларга ҳайдаб юборишган ва шу тарика насл олишган. Хитой императори ўзининг илоҳий наслнасабли эканини кўрсатиш учун самовий отлар қўшилган аравада саёҳат қилишни истаб қолди. Унинг Довон ҳукмдори ҳузурига элчисини қимматбаҳо совға-саломлар қаторида олтиндан ясалган от ҳайкали билан жўнатгани бежиз эмас...

Мана, бугун қадим Довоннинг янги самовий отларидан бири - "Нексия" бутун дунё кўзини

камаштириб, дўст-душман диққатини ўзига тортиб турибди. Қамчик довоми орқали водийга йўлга тушсангиз, нукул янгиликка дуч келасиз: янгилаётган Ўзбекистоннинг янги йўлларида янги машиналар янгича фикрли, янгича дунёқарашли одамларни олиб кетаётганини ҳис этасиз.

"Аср қурилиши" номи оланган Қамчик довоми икки асрни бир-бирига боғлаш арафасида турибди. Қурилиш ўз кўлами, суръати ва истикболи билан таҳсинга сазовордир. Илгари тор ва деярли қаровсиз ётган йўллар кенгайтирилиб, замонавий талабларга жавоб берадиган ҳолга келтириляпти. Эгри-бугри, илонизи бўлган йўллар жуда катта меҳнат ва маблағ эвазига тобора тўғрилана бормоқда. Бу ҳол улов эгаларига уловларини қулай ва беҳавотир ҳайдашларига имкон беришини айтмаса ҳам бўлади. Бу ерда йўлсозларимиз энг замонавий техникалар ёрдамида катта ишларни амалга оширишяпти. Ишқи-зигандан қизиган, энг муҳими, йўлда ҳаракат тўхтатилмаган ҳолда шунчалик. Агар яқин орада қурилиши тугалланаётган туннел (лаҳм йўл) ишга тушса, манзил ҳам қисқаради, машаққатлар ҳам камаяди. "Йўл азоби - гўр азоби" деган гап довоми орқали катнайдиганлар тилидан тушиб қолса, ажабмас.

Бир танишимиз чет элдаги йўллар ҳақида шундай ҳикоя қилиб берган эди:

- Машинангизда кетаётиб, чарчаб қолгудек бўлсангиз, йўл четидаги дам

олиш масканида тўхтайсиз. Сиз овқатланиб, дам олиб чиққунингизга қадар уловингиз бир қатор кўриқдан ўтказилиб, зарур хизматлар кўрсатилган, ёнилги қуйилган бўлади...

Афсонадек туюлган бу гаплар рўёбга чиқиши узок эмаслигини бугун довомида олиб борилаётган ишлар кўрсатиб турибди. Тиббий хизмат масканлари ишга туширилибди. Йўл йўлда, кимнингдир қон босими кўтарилиши, у ер-бу ери оғриши, безовта қилиши бор. Турли воқеалар ҳам юз бериши мумкин. Шундай ҳолларда бу масканларнинг ёрдами катта бўлади.

"Йигирма олтинчи чақирим" деб аталадиган жойдаги масканда Ангрен шаҳар касалхонасидан дўхтирлар бориб, навбатчиликда туришларини эшитдим. Кўрган кўзни қувнатадиган ошхона ва ёнилги қуйиш шохобчалари, техник хизмат кўрсатиш устахоналари қурилиши... буларнинг ҳаммаси инсонга эътиборнинг бир кўринишидир. Бу йўллардан кимлар ўтмайди, дейсиз?

Ҳа, бу йўллардан кимлар ўтмаган? Милоддан аввалги II асрда вужудга келиб, Шарқ ва Ғарб халқлари ўртасидаги маданий алоқалар, савдо муносабатлари тараққиётида муҳим ўрин тутган Буюк Ипак

Йўли ҳам шу довоми орқали ўтади. Шу йўл туфайли ривожланган савдода ипак бошқа буюм ва матолар ичида ниҳоятда аҳамиятли бўлгани учун бу йўл "Буюк Ипак Йўли" номи оланган. Тарихчиларнинг гувоҳлик беришича, бундан бошқа "Лаъл йўли", "Шоҳ йўли" деб аталган йўллар ҳам бўлган, аммо Буюк Ипак Йўли ўзининг узунлиги ва тарихий аҳамиятига кўра энг катта йўл ҳисобланади. Бугун жаҳон билан бўйлашишга дадил интилаётган Ўзбекистонда ана шу қадимий анъаналарни тиклаш, муносабатларни янги босқичга кўтариш борасида буюк ишлар қилинмоқда.

Яна "Ўткан кунлар"ни эслайлик. Кипчоқ қирғини масаласида Юсуфбек хожи хондан буйруқ келганига

кунда Қўқонга бориб-келиш сира ақлга сиғмас эди".

Боболаримиз ақлига сиғмаган ишлар юз бераётган Ватанда улар кўришлари мумкинлиги ҳақида ҳаёл ҳам қилмаган ишларнинг гувоҳи бўлиб яшамокдамиз.

Йўлларимиз равонлашиб, кенгайиб бораётганини барча маъноларда тушунмоқ мумкин. Пайғамбар алайҳиссалом сафар қилмоқнинг фойдали эканини айтганлар. Яна бир ҳадиси шарифда эса, шундай марҳамат қилганлар: "Одамларнинг юрадиган йўлидан тиканни (ҳалақит берувчи нарсани) олиб ташлаган кишининг ўтган ва кейинги гуноҳларини Аллоҳ мағфират қилсин".

шубҳаланиб қолади.

"- Буйруқни қачон олдингиз? - деб сўрадим. Ул жавоб ўрнига Қайом понсадга имлади.

- Мен олиб келдим, - деди Қайом понсад.

- Сиз Қўқондан олиб келдингизми? - деб сўрадим. Чунки... беш-олти

Одамларга энгиллик тугдириш йўлида тер тўкаётганлар омон бўлсинлар. Бу йўллардан ўтаётган мусофирлар яхши ният билан дуо қиладилар. Мусофирнинг дуоиси эса макбулдир.

Суратларни Абдулғани ЖУМА олган

Ширин ИБРОҲИМ кизи

На гўзал яратилмиш

Охирги пайтларда рўзнома ва ойна-малар саҳифаларида, радио-телевизорларда "Табиат хавф остида", "Ер юзида табиат аҳволи кескин ёмонлашиб кетмоқда", "Экологик фожиа" деган иборалар тез-тез қулоғимизга чалиниб борапти.

Табиийки, ҳар биримизда "Экология ўзи нима?" деган савол туғилади. Экология, соддагина қилиб айтганда, атрофимиздаги бутун борлик - осмон-ўлар тоғлар, сершовқин денгизу дарёлар, экинзорлар, ям-яшил ўтлоқлару ўрмонлар, сайроқи қушлару ҳайвонот дунёси ва уларнинг ўзаро боғлиқлигидир.

Олам неча замонлардан бери яшаб келаётган бўлса, инсоннинг табиат билан алоқаси у ерга тушган вақтларида ноқ бошланган. Ўша пайтлардан то ҳозирга қадар Одам болалари табиатга таъсир қилиб, уни батамом ўзгартириб юборди. Чунки инсон билан табиатнинг, табиат билан жамиятнинг ривожланиши ва тарихи ўзаро чамбарчас боғлиқ. Уларни бир-биридан ажратиш бўлмайди. Аслида, инсон ва жамият табиатнинг ажралмас қисмидир. Тўғрироғи, уларнинг ҳаракат майдони мана шу борлик табиатдир ва улар ўзаро алоқада бўлади.

Инсон бутун борлиғи билан табиатнинг бағрида яшайди. У табиатнинг онгли бир қисмидир. Шунинг учун ҳам инсон ўзининг атрофига тўғри муносабатда бўлиши керак.

Лекин инсониятнинг айниқса, кейинги юз йилликлар давомидаги фаолияти ер юзининг ўсимликлар ва ҳайвонот дунёсини, иқлимни таниб бўлмас даражада ўзгартириб юборди. Табиатдан

истикболни ўйламай, кўр-кўрона фойдаланиш туфайли атроф-муҳит беҳад озор чекмоқда. Космик коинотнинг очилиши, электр стансалари, автомобиллар, заводлар чиқараётган газ ва тутунлар ҳавонинг ҳаддан ташқари ифлосланишига олиб келмоқда. Бу ҳол нафақат ҳавога, ҳайвонот ва наботот дунёсига зарар етказмоқда, балки инсоннинг ўзини ҳам чигал муаммолар гирдобига ғарқ этмоқда.

Яқин-яқинларгача табиатга даҳриёна муносабат туфайли инсон унинг устидан ўзини ҳоким санаб, уни хоҳлаган йўриққа солиш, бўйсундириш мумкин билиб келди. Бундай қараш нафақат собиқ советлар мамлакатида, балки дунёнинг бошқа давлатларида ҳам ҳукмрон эди. Натижада инсоният тараққий этиш билан бир қаторда экологик вазиятни ниҳоятда кескинлаштириб юборди.

XX асрнинг охирларига келиб, экологиядаги инқироз аниқ кўриниб бошлагандан кейингина инсоният табиатга нисбатан муносабатни ўзгартириш ҳақида ўйлай бошлади.

Бу мавзуга мисолни узокдан қидиришга ҳожат йўқ. Ўлкамизнинг шимолий ғарбида экологик мувозанатнинг буткул бузилгани бугун ҳаммамизга ойдек равшан. Орол денгизи ва Орол ҳавзаси минтақасидаги ўзгаришлар фақат Ўзбекистоннинг ёки Марказий Осиё минтақасининг фожиаси бўлиб қолмай, бутун дунёга ҳам тегишлидир.

Ҳозирга қадар инсоният ҳавзаси олти милён метр квадратдан зиёд, чуқурлиги олтинчи тўққиз метргача бўлган денгизнинг бор-йўғи чорак аср давомида

- бир авлод кўз ўнгида ғойиб бўлганини кўрган эмас! Табиатга юҳоларча ташланишнинг, очкўзларча муносабатда бўлишнинг натижаси биргина шу маълумот билан чекланмайди. Орол бўйидаги нимжон болакайларнинг, ногирон йигитларнинг, камқон оналарнинг нигоҳларида, шўр босган ўлик ерда, қовжираб ётган ўт-ўланларда, дарахтларда бу фожиа янада чуқурроқ кўринади.

Мутахассисларнинг фикрича, денгизни аввалги ҳолига келтириш учун кўп вақт керак. Аммо уни бугун маълум бир сатҳда сақлаб туриш ҳам мушкул бўлмоқда. Бунинг учун Амударё ва Сирдарёнинг сувларини тежаб сарфлаш, уларнинг Орол денгизига кўпроқ қуйилишини таъминлаш, бу жараёни тўла назорат остига олиш керак. Шундагина фожиа бартараф этилиши мумкин.

Шу ўринда ўтмишга бир назар ташлайдиган бўлсак, аждодларимиз "экология" атамаси пайдо бўлмасидан олдин ҳам ("Экология" атамасини фанга биринчи бўлиб немис олими Эрнест Геккел 1866 йилда киритган) унга меҳр-муҳаббат билан ёндошишган, риоясини ўрнига қўйишган, сувга, ҳавога, тупроққа "сиз"лаб муомала қилишган. Пайғамбаримизнинг (с.а.в.) ҳадисларида фикримизга гўзал мисоллар топиш мумкин. У зот айтадиларки: "Мана бу Уҳуд (тоғи). Биз уни яхши кўраимиз. У ҳам бизни яхши кўради"; "Сувга бавл қилманглар"; "Ким бир дарахтни кесса, икитасини экиб қўйсин" ва ҳоказо.

Аллоҳ таоло табиатни бизга бир неъмат қилиб берди. Ундаги ҳар бир нарса - ҳаво, сув, тупроқ, тоғ-тошлар, дарахтлар, ҳайвонот, наботот дунёси, ҳамма-ҳаммаси инсонга хизмат қилади. Ҳеч бири бежизга яратилмаган. Аллоҳ шунчаки бир нарса яратиш нуқсидан покдир. Тафаккур ила боқилса, дунё нақадар гўзал яратилганини англайди киши. Аллоҳ бизга шундай инъомлар қилган ва уларни шундай гўзал яратган экан, улардан қандай фойдаланиш йўлини ҳам кўрсатгандир. Бизни бугунги экологик инқироздан бу неъматлар Аллоҳдан эканини, бир кун уларнинг сўрови борлигини англаш ва шунга амал қилишга олиб чиқиши мумкин.

"У осмондан ёмғирни ёғдириб беради: уни ичасизлар ва ундан ўсган дарахтлар ва ўсимликлар билан чорваларингизни боқасизлар. У (ёмғир суви) билан сизларга экинларни, зайтун, хурмо, узум ва турли меваларни ундириб беради" (Наҳл, 10-11).

ҚИРОАТ ВА ТАДАББУР

Қуръон кироати қоридан икки нарсани — тажвид ва тадаббурни талаб этади. Биринчиси ҳар бир Қуръон ўқувчига фарзи айн бўлса, иккинчиси вожибдир.

Дастлаб Қуръонни тажвид билан ўқиш ҳақида.

Пайгамбаримиз айтадиларки: “Сизларнинг яхшиларингиз Қуръонни ўрганганларингиз ва ўргатганларингиздир” (Бухорий ривояти).

Бу ҳадисда Қуръонни ўрганувчи ва ўргатувчилар умматнинг энг яхшилари экани айтилади. Бўлса, бир ояти қаримада тиловат барча ибодатнинг аввалида саналган: “Албатта, Аллоҳнинг китобини тиловат қиладиган, намозни қоим қиладиган ва Биз уларга ризқ қилиб берган нарсалардан махфий ва ошқора инфок этадиган...” (Фотир, 29)

Ҳар соҳада бўлгани каби, Қуръон кироат қилишнинг ҳам қонун-қоидаси бор. Ана шу қонун-қоидалар тажвид илмида жам қилинган. Тажвидга кўра ўқиш ҳар бир Қуръон ўқувчига фарзи аиндир.

Қуръон ўқишнинг қонун-қоидалари билан бирга талаб ва одоблари ҳам бор. Қорининг таҳоратли бўлмоғи, тиловатдан олдин “аъзу” ва “басмала”ни айтмоғи, пок жойда пок кийимлар билан қиблага юзланиб ўтирмоғи, ўқиётганда ўзини виқорли, хотиржам, хушуъли ва тавозуъли тутмоғи, чиройли, тиниқ овозда ўқимоғи ана шу талаб ва одобнинг кўринишларидир. Шу ўринда айтиб ўтмоқ жоизки, айримлар чиройли тиловат қиламан деб овозларини мусиқий оҳангга солиб юборишади. Аслида, тиловатнинг чиройи Қуръонни ғам билан ўқишдир. Зеро, Расулulloҳ (с.а.в.): “Қуръонни чиройли овозда ўқиган одам сиз унинг кироатини эшитганингизда уни Аллоҳдан кўрқяпти деб ўйлаган кишингиздир”, деганлар (Ибн Можжа ривояти).

Парвардигоримизнинг бизга раҳмат, шифо ва дастуруламал қилиб индирган қаломининг кадрига етиш ана шу нуқтадан — кироат қоидаларига амал қилишдан, одобларини ўрнига қўйишдан бошланади.

Энди тадаббур — оятлар маъносини англаш, тушуниш ҳақида.

Қуръони Қарим бизга фақат ти-

ловат қилиш учун индирилмаган, балки уни тушуниб, тафаккур қилишимиз учун, қалбларимиз таскин ва ором олиши учун, англаганларимизга амал қилиб, ҳаёт тарзимизни ўнглашимиз учун нозил қилингандир. Бу ишларнинг ҳаммаси тадаббур билан бўлади. Айрим уламолар бу борада “Тадаббурсиз кироат кироат эмас”, деган қоида ҳам ўртага ташлашган. Зеро, Қуръон лафз ва маънолари билан нозил бўлган. Аллоҳ таоло Сод сурасининг 29-оятда: “(Эй Мухаммад) Ушбу Қуръон одамлар оятларини

дилар. Йиглайвердилар, ҳатто ёноқлари ҳўл бўлиб кетди. Яна йиглайвердилар, ҳатто ер ҳўл бўлиб кетди. Билол намозга азон айтгани келди. Расулulloҳнинг (с.а.в.) йиглаганларини кўриб: “Эй Расулulloҳ, сиз ҳам йиглайсизми? Ваҳоланки, Аллоҳ таоло сизнинг аввалгию охириги гуноҳларингизни кечирган-ку!” деди. Шунда у зот айтдилар: “Шукр қилувчи банда бўлмайинми? Бу кеча менга шундай оятлар тушдики, ким уларни ўқиб, улардаги нарсани тафаккур қилмаса, унга вайл бўлсин!” дедилар, сўнг “Осмонлар ва ернинг яралишида...” оятини охиригача ўқидилар” (Ибн Хиббон ривояти).

Бу хабарлар салафи солиҳларимизнинг ҳаётига қандай таъсир қилганига назар ташласак, Аллоҳнинг оятларига бизнинг қай ҳолда ташланаётганимиз ўз-ўзидан маълум бўлиб қолади.

Абу Бакр Сиддик (р.а.) кироатни бошлади дегунларича йиғлашга тушардилар, ўзларини тутиб туролмасдилар.

Умар (р.а.) Мадинаи мунаввара кўчаларини айланиб юриб, бир қорининг “Албатта, Парвардигорингизнинг азоби воқеъ бўлгучидир. Унинг дафъ қилгучиси йўқ”, оятини ўқиганини эшитиб: “Қаъбанинг Роббига қасамки, бу ҳақ қасамдир”, дея деворга суяниб қолганлар ва бир ой касал бўлиб ётганлар.

Мазҳабимиз имоми Абу Ҳанифа (р.а.) ҳар гал Такосур сурасининг “Сизларни (мол-дунё) тўплаб кўпайтириш машғул қилди”, оятини ўқиганларида, ўша маломат қилинган одам менман, деб йиғлар эканлар...

Сўнгги сўзимиз шуки, Қуръоннинг лафзларига ва маъноларига эътибор берайлик. Аллоҳ салафи солиҳларимизнинг йўлини бизга ҳам берсин.

тадаббур қилишлари ва ақл эгалари эслатма олишлари учун Биз сизга нозил қилган муборак Китобдир”, дейди. Яна бир оятда мўмин бандаларини васф этиб: “Уларга Парвардигорларининг ояти эслатилган вақтда у (оятларга) гунг ва қар холларида ташланмайдилар” (Фурқон, 73) деб айтади.

Куйидаги ҳадис ҳам тадаббур ва тафаккурнинг вожиблигига далолат қилади. Ато ибн Абу Рабоҳ айтади: Убайд ибн Умайр билан Ойишанинг (р.а.) ҳузурларига кирдик. Ибн Умайр: “Расулulloҳдан (с.а.в.) кўрганингиз бир ажойиброқ нарсани сўзлаб беринг”, деди. Шунда Ойиша (р.а.) йиғлаб юборди ва айтдики: “У зот йиғ кечаси туриб: “Эй Ойиша, мени холи қўй, Роббимга ибодат қиламан”, дедилар. Мен: “Худо ҳақки, мен сизнинг ёнингизда бўлишни яхши кўраман, шунингдек, сизни хурсанд қиладиган нарсани ҳам яхши кўраман”, дедим. Кейин туриб, таҳорат олдилар, сўнг намозга кириш-

Пўлат СУЛТОН,
«Кўкалдош» мадрасаси мударриси

Бугун дунёнинг ўлкамизга қизиқиши катта. Шу туфайли хориждан турли соҳа мутахассислари Ўзбекистонга кириб келмоқда: иш одамлари, тожирлар, тадқиқотчилар... Шунингдек, Ўзбекистон ҳам дунёни танимоқда. Фуқароларини ташқарига чиқариш ва меҳмонлар қабули орқали дунёни ўрганмоқда. Шу маънода мухбиримизнинг Вашингтон университети "Яқин Шарқ" бўлими магистратураси толиби, ҳозирда юртимиз кутубхоналаридаги нодир манбалар билан танишаётган Довуд (Девид) Хунзиккер билан суҳбати журналхонларимиз учун ҳам қизиқарли бўлса керак.

бориб, ўша ерда вафот этиб қолади. Ишларини шогирди Нўмон давом эттириб, "Тафсири Нўмоний"ни ёзган. Бироқ бу тафсир ҳам охирига етмай қолган.

Ҳозирда китоб дўконларида мавжуд бўлган "Тасҳили баён"ни ҳам тадқиқот манбаи сифатида олганман. Бу китоб Хусайн Воиз Коши-

ни сизнинг эътиқодий ўтмишингиз, Исломи динига киришингиз қизиқтириши табиий.

- Аждодларим протестант бўлишган. Жумладан, мен болалигимда яқшанба кунлари черковга борар эдим. Мен учун Инжилдаги ҳикоялар жуда қизиқарли эди. Ўзим тушунганча Инжил ва Тавротни

Довуд Хунзиккер: "ИСЛОМ ҚАЛБИМГА ЎРНАШДИ"

Суҳбатимиз танишувдан бошланди.

- 1971 йилда Пенсилвания штатининг Алленовн шаҳрида туғилганман. Асли келиб чиқишим немислардан. Амриқога аждодларимиз икки юз йиллар муқаддам келиб қолишган.

Ўқишларимдан сўраяпсизми? Мактабни битаириб, Мичиган университетининг Яқин Шарқ бўлимига ўқишга кириб, бакалаврликни исломшунослик бўйича тугатдим. Сўнгра тўртбеш йил китоб сотувчи бўлиб ишладим. Бироқ илмга иштиёқим кучли эди. Шу сабаб 1998 йил магистратурага ўқишга кирдим. Илмий мавзуим Қуръони Каримнинг туркий тафсирлари билан боғлиқ, Яъни, "Туркий тилларда Қуръон тафсирлари" деб номланади.

- Мавзуингиз доираси қайси манбаларни қамраб олади?

- Баҳоуддин Нақшбандийнинг халифаларидан бири Якуб Чархий Қуръонга форсча тафсир ёзган. 1583 йилда бу тафсир чиғатойчага ўгирилган. Ана шу нусхаси бир манба. Дарвоқеъ, бу асарда фақат 29-30-поралар тафсир қилинган.

Яна бир манба - Х1Х

2010 йилда Амриқода мусулмонлар сони христианлар ва яҳудийларникидан ошиб кетиши кутилмоқда.

аср ўрталарида қозонлик татар олими Абу Наср Қурсавий томонидан ёзилган "Ҳафтияк тафсири". Бу зот ҳажга

фий ёзган форсча "Тафсири Хусайн"нинг татарча таржимасидир. Шарқшунослик институтида бу тафсирнинг чиғатойча таржимаси ҳам бор. Бу икки нусхани қиёслаш ниятим бор.

Қўлёзмалар билан ишлаш жараёнида муҳим бир нарсага дуч келдим. Бу балким сизлар учун ҳам янгилик бўлар: "Алий" тахаллусли шоир Раҳмон ва Мурсалот сураларига туркийда назмий тафсир ёзган. Афсуски, ҳозирча бу кишининг таржимаи ҳолига доир бирор маълумот билолганим йўқ. Бироқ унинг ўша тафсирини жорий ёзувга ўгириб нашр эттирмоқчиман, иншааллоҳ.

- Довуд, мана, ҳар сўзингизда Аллоҳга сано айтиб, Узотга юкиниб турибсиз. Журналхон-

ўқирдим. Кейинчалик қалбимда негадир шубҳалар пайдо бўлди. Йўл излай бошладим. Ушанда буддачиларнинг китобларини ҳам ўқиб чиққанман.

Бир кун китоб дўко-

Лос-Анжелосда 1987 йилда битта диний мактаб бор эди. Ҳозир улар ўн бештага етган.

нидан Қуръоннинг инглизча таржимасини сотиб олдим. Уни ўқиб, йўқолган нарсамни топгандай бўлдим. Мусо алайҳиссалом ҳам, Исо алайҳиссалом ҳам мен ўйлаганча, биз каби инсонлар экан. Улар пайғамбарлар, албатта. Бироқ уларни илоҳ дара-

жасига кўтариш мутлақо нотўғри. Мен Ислому рунларини китоблардан ўқиб ўрганганман. Ўн беш ёшга кирганимда Туркияга бориб бир йил яшашимга тўғри келди. Асосан исломий фикрларим, қарашларим, тушунчаларим ўша ерда шаклланди.

Биргина Чикаго шаҳрида олти-мишта масжид мавжуд.

- Сиздаги ўзгаришларга оилангиздагиларнинг муносабати қандай бўлди?

- Биласизми, ота-онам мендаги қизиқишларни "ўтиб кетади" деб ўйлашган эди, чамамда. Негаки, менда бундай ўткинчи қизиқишлар, айнан эътиқодга алоқадор ҳаваслар кўп бўлган. Юқорида айтганимдек, буддачиларнинг китобини ўқиб, ўзимни буддист деб эълон қилган пайтларим ҳам бўлган. Ҳа, буддистлик ўткинчи эди. Аммо Ислому қалбимга ўрнашди. Туркияда бирор йил яшаганимдан кейин АҚШдан ота-онам, синглим ва болалик бир ўртоғим меҳмонга келишди. Уч ҳафта мусулмонлар ҳаёти билан танишишди. Уларда Исломуга нисбатан хайрхоҳлик пайдо бўлди. Мен Туркиядан уйга тўла мусулмон бўлиб қайтдим. Уйдагилар эътиқодимни жуда ҳурмат қилишади.

- Уйланганмисиз?

- Ўринли, аммо мен учун оғриқли савол. Ҳа, уйланганман. Аммо ажралганмиз. Китоб дўқонида ишлаб юрган пайтларим бир қиз билан танишган эдим. Кейин у

ҳам Исломуга кирди. Уй-ландим. Бироқ бор-йўғи икки йилча яшадик. Уни Америкодаги ёшларнинг жозибали ҳаёти - диско-текалар, ҳар хил кино-филмлар, кайф-сафо, турли ичимликлар ўзига ром этди. Муртад бўлди. Ўз йўлига кетди. Алқисса, бизда мусулмон ёшлар учун ўзига мос турмуш ўртоғини топиш муаммоси бор.

- Америкодаги мусулмонлар ҳаёти қандай? Уларни бирлаштириб туррадиган ташкилотлар борми?

- Биздаги мусулмонларнинг кўпини чет эллардан - Ҳиндистон, Миср, Иордания, Покистон, Фаластин каби мамлакатлардан келганлар ташкил этади. Америконинг ерли аҳолисидан кўпроқ қора танлилар Исломуни қабул қилган. Чунки Исломуда ирқчилик йўқ. Черковларда Исонинг (а.с.) расми оқ танли киши тарзида чизиб қўйилган. Қора танли кишилар бу ҳолатни ҳазм қила олмайди, менимча. Яна Аллоҳ билади.

Америкода черковлар кўп. Аммо йилдан-йилга мусулмонлар кўпайган сари масжидлар сони ҳам ортиб бормоқда. Масалан, бизнинг 150 минг аҳолиси бўлган Аллентовн шаҳрида икки-та масжид бор. Жума кунларида 200 - 300 кишилик жамоа йиғилади. Ҳолбуки, масжидимиз бир ярим йилча бурун фаолиятини бошлаган, холос.

Бизда эътиқод эркинлиги бор, ҳеч қанақа тақиқ йўқ. Ўша масжидимиз очилган пайтда Конгрессдаги депутатимиз келиб, бизни табриклаб кетган. Яна

бир гап. Конгресс мажлисларининг бошланишида дуолар ўқилади. Баъзан бундай мажлисларга мусулмон имомлар чақирилади ва, табиийки, улар Қуръон тиловат қилиб беради.

Айрим ҳолатларда мени ҳам черковга ёки бирон мактабга Ислому ҳақида маъруза қилиш учун таклиф этадилар. Бажонидил бораман.

Чикагодаги мусулмонлар жамиятининг тўрт юз мингга яқин аъзоси бор. Лос-Анжелос ва Нью-Йорк мусулмонлар жамиятларида бундан ҳам кўп.

Энди уюшмалар ҳақида гапирадиган бўлсам, менимча АҚШда иккита катта исломий ташкилот бор: Шимолий Америко Ислому жамоаси ва Шимолий Америко Ислому доираси. Булардан бошқа кичик-кичик уюшмалар ҳам кўп. Уларнинг мақсади битта - Исломуни ташвиқ қилиш, сўровчиларга фатволар бериш. Юқорида санаганим икки йирик жамоа "Уфқлар" ва "Даъват" деган журналлар нашр қилади. АҚШда мусулмонларнинг умумий сони, тахминимча, олти милён билан ўн милён орасида. Мусулмонлар учун мактаблар бор. Биздаги масжидлар фақат ибодат макони эмас, Ислому маданий маркази ҳамдир. У ерда ўқитилади, муаммолар кўрилади, йиғинлар бўлади.

- Мусулмонларга оид қандай муаммолар бор?

- Ҳали айтганимдек,

ёшларнинг исломий оила қуришлари бир муаммо. Масалан, шахсан мен бидъат, хурофотлардан холи исломий оила қуришни истайман. Шунингдек, чет эллардан борган бошқа миллатга мансуб мусулмонлар ўзларининг миллий урф-одатларини исломий тарзда тақдим этмоқчи бўладилар. Натижада ихтилофлар пайдо бўлади.

Америкодаги мусулмонлар учун энг катта муаммо мазҳабсизликдир. Улар ҳадисларни олиб, тўғридан-тўғри амал қилмоқчи бўладилар. Зотан, улар орасида мансухлари ҳам бўлиши мумкин.

- "Ҳидоят" ойнамаси ўқувчилари сизни энди бир америколик биродари сифатида яхши танийдиган бўлди.

- Баъзи одамлар менинг америколик бўлатуриб, мусулмон динига кирганимга ҳайрон қолишади. Аслида, дунёда икки йўл бор: ҳақ ёки ботил йўл. Инсон шу икки йўлдан бирини танлашга мажбур. Ўзини мусулмон деб эътироф этган ҳолда мусулмонга хос бўлмаган тарзда яшаш ҳам тўғри эмас. Йўл излаётганлар ҳақ йўлни топсинлар. Ҳидоятга эришганлар йўлларида собитқадам бўлсинлар. Журналингиз мухлислари ва бутун биродарларимизга саломлар ва Аллоҳнинг раҳмати бўлсин. Ассалому алайкум ва роҳматуллоҳи ва барокатуҳ.

- Ваалайкум ассалом.

Баҳодир КАРИМ
суҳбатлашди.

Ушбу сондан бошлаб Ислом мамлакатлари ҳақида маълумот бериб борамиз. Сиз унда жаҳондаги мусулмонлар ҳаёти ва урф-одатлари, жуғрофияси

ва тарихи, олимлари ва оддий кишилари билан танишиб борасиз. Саҳифамизни кўҳна ва қадимий Миср Араб Республикаси билан очамиз.

Доктор Аҳмад Зувайлнинг кашфиёти

Янги аср бўсағасидаги илмий муъжиза

Қарийган аср сўнгида дунё илм-фанида буюк кашфиёт содир бўлди. Уни мисрлик мусулмон олими Аҳмад Зувайл қилди. Бу кашфиётнинг эътирофи ўлароқ соҳиби 1999 йилги Нобел мукофотига лойиқ кўрилди. Шу муносабат ила Тошкентдаги Миср фан ва таълим марказида 1999 йил 23 декабр куни бир тантана ўтказилди. Миср Араб Республикасининг Ўзбекистондаги фавқуллода ва мухтор элчиси жаноб Мамдуҳ Шавкий, Умумий ва ноорганик химия институтининг ректори, химия бўйича Нобел мукофоти қўмитасининг эксперти академик Зокиржон Салимов, ТошДУ химия факултетининг профессори Р.Тиллаев, Ўзбекистон республикаси Бадий академияси раиси Т.Кўзиев ва бошқалар қисқача маърузалар қилишди. Қуйида Марказ раиси Сами Хаммад йиғинга тақдим этган маълумотнома асосида тайёрланган мақолани эътиборларингизга ҳавола этаётимиз.

Ҳа, учинчи минг йиллик, ҳеч муболағасиз айтиш мумкинки, инсоният тараққиётида оламшумул ўзгаришлар ваъда қилаётган улкан илмий кашфиёт билан бошланадиган бўлди. Қадимдан юксак маданият ўчоғи ҳисоблаб келинган кўҳна Миср бугун яна бутун дунё диққат марказида: мисрлик кимёгар олим, илм оламининг бугунги ёрқин юлдузи, 1999 йил учун белгиланган Нобел мукофоти совриндори доктор Аҳмад Зувайлнинг фандаги сўнги ютуқлари шундан далолат бермоқда.

Швед Қироллик Академияси 1999 йил 12 октябрда мусулмон олими Аҳмад Зувайл кимё илми соҳасида эришган улкан

ғалабаси учун Нобел мукофоти-га сазовор бўлганлиги ҳақидаги хушxabарни эълон қилди. Бу мукофот олимнинг фанда «ал-Фимту илми» ёки «ал-Фимту сония» деб ном олган улкан кашфиётига берилган эди.

Бу илмий иш замирида сония (секунд)нинг миллиард, минг миллиарддан бир улушида кечаётган жараёнларнинг ноёб тадқиқи мавжуд. Сониянинг минг миллиарддан бир улуши... Вақтнинг хаёл ҳам илғаб улгурмайдиган бу кичик оралиғида «нима» бўлар экан?! Даставвал кўнгилдан ана шундай ажабсиниш ўтиши табиий. Аммо ажабланишга ўрин йўққа ўхшайди. Вақт, замон ва унинг ҳаракат до-

АФСОНАВИЙ

Миср Араб Республикаси Африқонинг шимолий шарқида ва Осиёнинг Синай ярим оролида жойлашган давлат. Ер майдони 1 млн 2000 км², аҳолиси 63 млн. киши. Пойтахти Қоҳира шаҳри, аҳолиси 7,5 млн. Давлат тили араб тили. Аҳолисининг асосий қисми - мусулмонлар. Миср энг қадимги давлатлардан бири. Ёши беш минг йилга боради. Бу ажиб диёрдаги баҳайбат эҳромлар - фиръавнларнинг мақбаралари, мухташам қасрлар, тошларга ўйиб туширилган ёзув, расмлар қадимги Миср маданияти ўта ривожланганидан далолат беради. Милодий VII асрда Мисрни Ислом аскарлари фатҳ этди. 1953 йил 18 июнда Миср Республика деб эълон қилинди.

Мамлакат иқтисоди ва хўжалиги ривожланишида Ўрта денгиз, Қизил денгиз ва Сувайш канали катта даромад манбаларидан ҳисобланади. Нил дарёси Миср халқининг ҳаётида катта аҳамиятга эга. Нил дунёдаги энг узун дарёлардан биридир.

Буюк ватандошимиз Аҳмад ал-Фарғоний "Мисқоли Нил" иншоотини яратиб, Нил дарёсидаги сув миқдорини қирғоқда туриб аниқлаб берган. Шу асбобдан фойдаланиб сув миқдори

ирасини инсон ақли тўла тасаввур ҳам, идрок ҳам этолмайди. Ахир, яратилган ҳар бир нарсанинг Яратувчига тасбеҳ айтиши уларнинг доимо ҳаракатда эканидан далолат-ку! Ҳатто бизнинг назаримизда сокин кўринган залворли тоғлар ҳам ҳаракатда

экан: «Сиз тоғларни кўриб, тек қотиб турибди, деб ўйларсиз. Ҳолбуки, улар ҳам худди булутлар юргандек юрарлар. (Бу) барча нарсани пухта қилган зот - Аллоҳнинг хунаридир» (Намл сураси, 88-оят); «Ва у зот Одамга барча нарсаларнинг исмларини ўргатди. Сўнгра уларни фаришталарга рўбарў

му ҳикмат соҳибисан». (Аллоҳ): «Эй Одам, буларга у нарсаларнинг исмларини билдир», деди. (Одам) уларга барча нарсаларнинг исмларини билдирганидан кейин (Аллоҳ) айтди: «Сизларга, Мен еру осмонларнинг сирларини ва сизлар ошкор қилган ва яширган нарсаларни биламан, демаганмидим?» (Бақара, 31-33).

Демак, Аллоҳ Одам алай-ҳиссаломни ердаги халифаси ва ўз асрорларининг мазҳари қилиб яратди. Унинг қалбини муҳаббат ва ҳикмат маконига айлантирди.

Аллоҳ таоло Қуръони Каримда келтирган мўъжиза ва ка-

ман», деди (Намл, 38-40). Бу нарса жиннинг имконияти ила Аллоҳ илм бериш билан ҳимоясига олган инсоннинг қобилияти ўртасидаги фарқдир.

Инсон ақли илғамайдиган энг қисқа фурсатларнинг энг қисқа оралиқларида ҳам Аллоҳ изни билан улкан воқеалар содир бўлиши табиий. Аслида, биз «қисқа фурсат» деб атайдиган бу тушунча ҳақиқатда катта имкониятлар майдони экани ҳозирги замон илмида ҳам исботини топмоқда. Доктор Аҳмад Зувайлнинг ноёб кашфиёти бунинг ёрқин далилидир. Бугун шу илми билан лаҳзанинг энг сўнги кўламларигача қамраб олувчи вақт ўлчови бирлигини аниқлашга эришди. Бу ўлчов билан шу кичик вақт бирлигида кечадиган ҳодиса-жараёнларни қайд этиш мумкин бўлди ва бу нарса илм оламидаги изланишларда янги бурилиш, инқилобий ўзгаришлар асрини бошлаб берди.

Вақтнинг энг кичик бўлаги - сониянинг миллиарддан бир улушини аниқлаган ва уни «Ал-Фимту сония» деб атаган доктор Аҳмад Зувайл шу иши туфайли «вақтни тўхтата олган кимёгар» сифатида машҳур бўлди. Унинг изланишлари кимёвий жараёнларнинг энг майда зарралари ҳаракатини улар пайдо бўлган вақтдан кузатиш ва бошқа зарралар билан бирикишини ўрганишдан иборат эди. Бу жараён ниҳоятда чекланган вақтда кечар, шу қисқа вақт ичида зарралар ўртасида нималар содир бўлишини билиш имконини берадиган асбоблар зарур эди. Ана шу қисқа вақтда содир бўладиган кимёвий жараённи қайд этадиган ниҳоятда аниқ суратгир асбоб яратиш ва бу вақт бирлигининг узунлигини (давомийлигини) аниқлаш керак бўлди. Бу вақт бирлигининг бир секунддаги улуши бир секунднинг 32 милён йилдаги улушига тенг экан!..

Бу илмий кашфиёт молекулалар реаксиаси жараёнини на-

ДИЁР

камайгани аниқланса, ҳукумат деҳқонларга солинадиган солиқ миқдорини ҳам камайтирган ёки умуман ўша йили солиқ олмаган. Бу иншоотдан асримизнинг эллигинчи йиллари ўрталарига қадар Миср ҳукумати фойдаланиб келди.

Мамлакат нефть ҳамда табиий газ захираларига бой, рангли ва қора металлургия хомашёлари, фосфорит, минерал тузлар, қурилиш материалларига эга.

Миср халқи қадимий хунариданликда дунё маданиятига улкан ҳисса қўшган миллатлардан ҳисобланади. Ҳозирда Миср Африқодаги ривожланаётган давлатлар ичида етакчи бўлиб келмоқда.

Миср Араб Республикаси Ўзбекистон мустақиллигини биринчилардан бўлиб тан олган давлатдир. Икки давлат ўртасидаги ҳамкорлик алоқалари йилдан-йилга равнақ топяпти. Юртбошимизнинг 1992 йил декабр ойида Мисрда қилган ташрифи икки мамлакат ўртасида илм-фан, туризм, спорт ва маданий тармоқлар ривожига асос бўлди.

Абдурасул Қўчқор тайёрлади.

роматлардан, воқеалардан ибрат олишга, тафаккур қилишга чақиради. Исро ва Меърож воқеалари ҳам жуда қисқа муддатда бўлиб ўтди. Расулллоҳнинг (с.а.в.) олдиларида туриб ҳам баъзилар бу воқеани ақлга сиғдиrolмай диндан чиқиб кетдилар. Ваҳоланки, замон ва маконни бошқариб турган Зотнинг мутлақ қудрат эгаси экани ҳақида кўп оятлар эшитган эдилар.

Сулаймон алайҳиссалом ҳузурига Билқийс тахтининг келтирилишини эсланг. Жинларнинг бир паҳлавони: «Мен уни ўрнингдан туриб улгурмасиндан илгари сенга келтираман», деди. Лавҳул маҳфуздан хабардор бир зот эса: «Мен уни сен кўз очиб юмгунча ҳозир қила-

қилиб, деди: «Агар халифаликка биз ҳақдоримиз, деган сўзларингиз рост бўлса, мана бу нарсаларнинг исмларини Менга билдиринг!» Улар айтдилар: «Эй пок Парвардигор, биз фақат Сен билдирган нарсаларнигина биламиз. Албатта, Сен ўзинг ил-

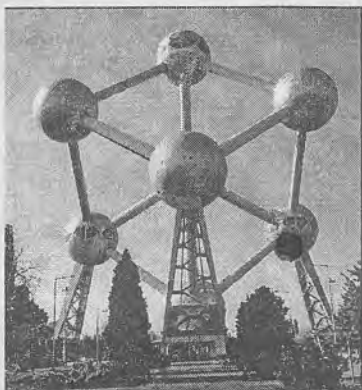
фақат кузатиш, балки исталган вақтда уларни ўзгартириш учун аралаштириш имконини ҳам беради. «Биз уч ўлчамли фазода молекулалар ва атомларнинг ҳаракат картасини тузамиз, - дейди олим кашфиёт ҳақида гапираркан. - Натижада уларни кўрибгина қолмай, балки ҳаракатларини кузатиш, ўзаро тортишиш қонунларини ўрганиш, молекулалар ва атомларнинг бири-бирига интилиши ва қочиши, қўшилиши ва бўлиниши қандай кечишини аниқлаш мумкин бўлади».

Янги асрнинг бу илмий мўжизаси оддий тирик тўқималардан азон муаммоларига қадар мураккаб моддаларнинг табиати ва қонуниятларини ўрганишга қаратилади. Буларнинг барчаси энг оддий зарраларни билиш ва тушунишни талаб қилади. Бу илм ҳосиласи пировард натижада инсониятга тирик организмдаги барча жараёнларни бошқариб турувчи инсон тўқималарини бошқаришни ўрганиш имкониятини беради. Олимлар тирик организмдаги жараёнларни ирсиятга мувофиқ ирсий белгиларини - хулқ-атворини, турли наслий касалликларини келиб чиқиши даражасида ўрганиш имконига эга бўладилар. Ниҳоятда катта тезликда содир бўлаётган ибтидоий заррачаларнинг феъл-атвори - тузилиши, ҳалок бўлиши, бўлиниши жараёнларини лазер нури ёрдамида плёнкага қайд этиш мумкин. Бу нарса худди футбол матчининг секинлаштирилган кино тасвирини эслатади.

«Мен молекулалар ва энг майда зарраларнинг руҳиятини (психологиясини) ўрганиб чиқдим, - дейди Аҳмад Зувайл, - кимёвий реакциялар жараёнида уларнинг ҳолати қонуниятларини, бу зарралар ҳаракат йўналишини қандай ўзгартириш сирларини ўргандим, ирсий белгилар, протеин ва анзимлар ўртасида ўзаро майл ва ёқтирмаслик муносабатларини аниқладим».

Ҳа, Аҳмад Зувайл бу муно-

сабатларни бошқаришга муваффақ бўлди! Унинг айтишича, энди касалликларни оғриқсиз ва жарроҳсиз, энг арзимас харажатлар эвазига тўхтатиш мумкин. Олимлар одамнинг ирсий белгилари тартибини «ўқигач», у ҳақда компютер дискида маълумотнома ишлаб чиқишлари мумкин бўлади. Врач бундай диск билан ҳузурига келган касалнинг хасталик сабабларини ҳеч қийинчиликсиз аниқлайди ва молекуляр тиббиёт йўли билан зарур даволаш чораларини қўлайди.

Хўш, учинчи минг йиллик бўсағасида кашф этилган бу ноёб илмий ҳодисанинг муаллифи доктор Аҳмад Зувайл ким ўзи?! У Мисрнинг Досуқ шаҳрида туғилган. Шу ерда ўрта маълумот олгач, Искандария университетига кириб ўқиди, кимё соҳасига ихтисослашган мутахассис бўлиб етишди. У ҳали кичик ёшдалигидаёқ хонасининг эшигига «Доктор Аҳмад» деб ёзиб қўяр, онаси ҳам уни доктор Аҳмад деб чақирарди. «Иброҳим Ад-Досуқ» масжиди бўлғуси олимнинг энг сеvimли жойи эди. Бу ерда у соатлаб дарс ўқиб, ибодат қилар эди. Кейинчалик Аҳмад Зувайл Амриқодаги Пенсилвание университетида фан доктори даражасини олди ва эътиборини лазер соҳасига қаратди. Илмий тадқиқотларини Лос-Анжелесдаги Калтек институтида бошлади. У фақат машҳур олимгина эмас, ғамхўр ота ва ажойиб оила бошлиғи ҳамдир. Хотини, тўрт нафар ўғли

бор. Ҳар куни она дуосини олиш учун волидаи муҳтарамаси билан телефон орқали боғланади. У мисрлик ёшлар ҳаёти билан, уларнинг илмий изланишлари билан ҳам жиддий қизиқади. Улар билан Интернет орқали мулоқотда бўлади.

Доктор Аҳмад Зувайлдек мусулмон олимни дунёга берган Миср инсоният тараққиётининг бешикларидан бири ҳисобланади.

Қадимги мисрликлар милодий эрадан 4500 йил олдин ҳам йил вақтларининг бўлинишини, кун ва соатни билишган. Шунингдек, улар вақт ўлчов бирлигини яратишга журъат этган биринчи кишилардир. 6000 йил илгари улар бир йил 365 ва яна тўрт кундан иборат эканини топишган. «Сириус» юлдузини ҳам қадимий Мисрда аниқлашган ва уни бахт юлдузи деб аташган. Улар Нил тошқинини кузатиб, тошқинлар орасидаги кунлар сони 365 талигини топдилар. Навбатдаги сув тошқини содир бўлмагач, улар астрономик тақвимда 365 эмас, 365-у яна тўрт кун борлигини фаҳмладилар. Шунингдек, қадимги мисрликлар инсоният тарихидаги кимёдан бохабар биринчи халқдир. Бунга сабаб Миср тупроғининг рангини ўзгартиришидир. Нил тошқинидан сўнг тупроқ қораяр, сув сатҳи пасайгач, яшил тусга кирар эди. Мисрликлар бу жараённи «Ком» деб атадилар. Орадан асрлар ўтиб араблар Испания ва Оврупага етиб келгач, уларни «Ал-ким» деб атадилар. Бу сўз оврупа тилларига «Ал-ками», кейинроқ «Ал-кимё» тарзида ўтди...

Сиз билан бизни қувонтирадиган ва имонимизни янада қувватлантирадиган ҳодиса доктор Аҳмад Зувайлнинг бу жаҳоншумул илмий кашфиёти муқаддас китобимиз Қуръоннинг мўжиза эканини тасдиқлаётганидир. Аллоҳ таоло қудратининг чексизлигига ёрқин далолатдир.

**Сайфиддин Рафъиддин
ва Зебо Раҳимова
таиерладилар.**

Тоҳир МАЛИК

"ЁМОНЛИКЛАР ОНАСИ"ГА ФАРЗАНД ТУТИНМАЙЛИК

Мен бугун одамлар бошига кўп кулфатлар солаётган, жамиятимизнинг соғлом ҳаётини ичдан емириб бораётган бир иллат ҳақида сўзламоқчиман. Бу шундай иллатки, айтсангиз, баъзиларга ёқмайсиз, айтмасангиз, дилингиз куяди. Гап маст қилувчи ичкиликлар ва уларнинг оқибатлари ҳақидадир.

Жаноби пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоху алайҳи васаллам: "Хамр (яъни, ақлни оладиган ҳар бир нарса) ёмонликнинг онасидир", деганлар. Минг афсуслар бўлсинки, аслида мусулмонобод бўлган юртимизда, асли мусулмоншева бўлган одамларнинг фарзандлари ўз насабларини унутиб, "ёмонликлар онаси"нинг фарзандига айланиб боряптилар. Майхўрликка қарши гапириш, майхўрларни инсофга чақириш шамолга қарши ҳайқириш каби бесамар кетяпти. Ула-моларимиз, имомларимиз гапиргудек бўлишса: "Сен майнинг кайфини қаердан билардинг?" деган маънода афтларини бужмайтирадилар.

Бир куни камина ҳам бир жамоатда майхўрликка қарши сўз айтган эдим, "Ҳадеб ароқни ёмонлайверасизми, ўзингиз сира ичмаганмисиз?" деб таъна қилишди. Саволга тўғри жавоб бердим. Сиз азизлардан ҳам яширмайман. Аллоҳга тавбалар қилган ҳолда, ўша кунларни лаънатлаган ҳолда, ичганларимни тан оламан. Менга тасалли берадиган томони - майхўр бўлмаганман, кўп ичмаганман. Лекин кам ичдинг нимаю кўп ичдинг нима, фарқсиз, барибир гуноҳкор бўласан. Чунки кўзга игна кирса ҳам, қозиқ кирса ҳам, натижа битта - кўр қилади. Ўша жамоатда яна дедимки: "Сиз бутун дунё бўйича бир одамни топинг. Агар у: "Илгари касал эдим, шу ароқни ичиб тузалдим, илгари камбағал эдим, шу ароқни ичиб бойиб кетдим, илгари хор эдим, шу ароқни ичганимдан кейин обрў топдим, шарафландим", деса, сизларни ичкилик билан ўзим таъминлаб тураман. Шундай одамни топа олмайсиз. Чунки ароқ (ароқ деганда барча маст қилувчи ичимликларни - шайтоннинг сувини назарда тутяпмиз) соғлом одамни касал қилишини, бойни камбағалликка гирифтор этишини, шарафли одамни хорлик жарига судрашини ҳамма билади. Ҳатто майхўрлар ҳам билишади. Аммо нафс олдида мағлуб ҳолда тураверадилар.

Айтайлик, бир телевизор сотиб олдик. Дарров қўлланмасини ўқиймиз. Телевизорни яратган олимлар, усталар бизни огоҳлантиришади: 220 вольтли токка уланг, иситиш ускунасидан нарироқда турсин ва ҳоказо. Биз ҳеч маҳал телевизорни 380 вольтли токка уламаймиз. Телевизор бузилишини биламиз. Қўлланмага амал қилмасак, пулга куйишимизни ҳам биламиз. Энди кўполроқ бўлса-да, бир ўхшатишга эҳтиёж сезамиз:

Инсонни яратган Аллоҳ Одам болаларига тўғри яшаш йўлларини ўргатувчи қўлланма-китобларини туширди, тўғри йўлга бошловчи элчиларини юборди. Қўлланма-нинг энг улуғи, шубҳасиз, Қуръони Каримдир. Элчиларнинг энг шарафлиси, шубҳасиз, бизнинг пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломдирлар. "Мўминлар учун насиҳат, кофирлар учун ҳасрат" бўлмиш Қуръони Карим одамларга қарата "Ичма, бу дунёда хор бўласан, у дунёда азобга қоласан", деб турса-ю, биз эшитмагандек, билмагандек ичаверсак. Бу дунё азобига дуч келганимизда, айтайлик, тузалмас хасталикка чалиниб тўшақка михланганимизда ёки фарзандларимиз ёмон хулқлари билан куйдира бошланганларида: "Эй Худо, мен Сенга нима ёмонлик қилувдимки, менга шунча ғам-алам берасан?" деб нолалар қиламиз, кўз ёшлар тўкамаиз. Фиръавннинг сўнгги пушаймони каби бўлган бу ҳасратларимиздан фойда бўлармикан? Кечагина "Ичманг, биродар", деб кўзимизга ёмон кўринган имомни ҳақиртириб: "Бир ўқиб қўйинг", деймиз. Юқори кучланишли токка уланган телевизор куйгани каби, охиратимиз куйиб бўлганини англамаймиз. Телевизор куйса, пулимизга ачинамиз, умримизнинг энг гўзал онлари куйиб адо бўлаётганини эса, фаҳмламаймиз.

Ароқ одамнинг ўзигагина ёмон таъсир қилса, чидаш мумкин. Ароқнинг зурриётга таъсири-чи? Махруҳ туғилаётган болалар, туғилмаёқ ўлаётган болалар-чи? Бирор кишини беҳос уриб ёки туртиб юбориб, оёғини ёки қўлини майиб қилсангиз, қонун олдида жазоланасиз. Лекин қўл-оёқсиз ёки ақлсиз туғилаётган

болаларнинг мажруҳлигига сабабчи ота ёки онани жазоламаймиз. Тўғри, қонун жазоламайди, аммо Аллоҳнинг жазоси тайиндир.

Ароқхўрлик ҳақида гапирилса, дарров Рус истилосини тилга олиб, шулар бузди бизларни, деймиз. Бу гапда жон бор, албатта. Лекин уларнинг нияти бузиш бўлган бўлса, бизнинг бурчимиз бузилмаслик эмасмиди?! Оврупаликларнинг маданиятга оид дуруст одатларини олмаганимиз ҳолда нима учун фақат бузуқликларини маъқул кўриб қолдик? Ичганда ҳам, маданийча ичишга ўргандик. Аввал, "тамада" деганни (асли шайтоннинг бош ёрдамчисини) сайлашимиз. Чиройли сўзлар айтамиз. Соғлик, бахт тилаймиз. Кимдан тилаймиз? Албатта, Худодан тилаймиз. Яратган Тангри "ичма, бу ҳаромдир", деган бўлса-ю, бу ҳаромни ича туриб, ундан яна бахт сўрасак, берармикин шу бахтни?

Баъзан ичкилик қўйилган давраларга тушиб қоламиз. Шунда айримлар сал истиҳола қилган бўлиб: "Чарчоқни кўтаради, ижозат берсангиз, озгина-озгина ичсак", дейишади. Шунда: "Рухсатни мендан сўраманг, чунки буни мен ҳаром қилган эмасман", деган мазмунда жавоб бераман. Баъзиларга шу гап таъсир қилади, бошқалар: "Худонинг ўзи кечиради", деб ичаверишади. Худди Худо уларга: "Сенларни кечираман", деб тилхат бергандай ишонч билан гапиришади.

Бир неча йиллар бурун Туркистон шаҳрида, Аҳмад Яссавий мақбараларидан бир чақиримча нарида аянчли бир даврада ўтиришимга тўғри келган эди. Воқеа тўйнинг эртасига содир бўлди. Дастурхон атрофида турли ёшлардаги одамлар ўтирибмиз. Айтишим керакки, шундай муқаддас шаҳарда яшовчи, ўзини мусулмон деб атовчилар ароқхўрликда "чемпион"дирлар. Хуллас, мендан "тост" айтишни илтимос қилишди. Дастлаб рад этдим. Талаблар такрорланавергач, дедимки: "Хўп, гапираман, аммо ранжимайсизлар. Ҳозир сизларга, ичманг, деганим билан ёқмайман. Лекин бир нарсани ўйлаб кўринглар, мана бу йигит ўғлингиз экан, ота билан ўғил нима деган одам бўлдиларинг энди? Мана бу йигит сизнинг куёвингиз экан, сиз билан бирга ичиб, маст бўлиб, уйга боргач, хотинини, яъни, қизингизни урса, қизингиз додини кимга айтади? Сўнг сиз додингизни кимга айтасиз!"

Бу гапдан сўнг йигитлар чиқиб кетишди. Бир-икки киши гапимни маъқуллаб, ароқ қўйилган пиёлани нари суриб қўйишди. Уч-тўрт киши эса, пинак бузмай ичишни давом эттиришди. Бундай одамларни "эшакдай қайсар" дейишади. Йўқ, азизлар, эшакларни ранжитманг, эшаклар уларга ўхшамайди, Чунки эшакни тарбия қилса бўлади. "Иш-ш" десангиз, тўхтайтиди. Бундай одамлар тўхтамайди.

Ароқхўрлик қанча-қанча улуғларни хорлик ботқоғига ботирди. Жуда кўп истъёдор эгалари бу бало оқибатида умрларини ҳам, қобилиятларини ҳам бой бердилар.

Шу ўринда ҳазрат Бобур Мирзонинг бир фармонларини эсга олсак, фойдадан холи бўлмас. Милодий ҳисобда 1525 йили имзоланган мазкур фармонга бичоан майқатагон эълон қилинган эди:

«Башар нафси ёмонликка майл этишдан узоқ эмас. Қуръонда дейилган: "Мен нафсимни оқламайман.

Чунки нафс, агар Парвардигоримнинг Ўзи раҳм қилмаса, албатта барча ёмонликларга буюргувчидир". "Бу Аллоҳнинг фазлу марҳамати бўлиб, уни Ўзи хоҳлаган кишиларга ато этур. Аллоҳ улуғ фазлу марҳамат соҳибидир". Бу сўзларни ифодалашдан ва бу гапларни баён қилишдан ғараз шуки, инсонлик тақозоси подшоҳлар расм-русуми, подшоҳлик лавозими, мансабдорлар одати бўйича шоҳдан тортиб, сипоҳийгача гўзал ёшлик кунларида шариат манъ қилган баъзи нарсаларга ва айрим ўйин-кулгуларга ружу қилинарди. Бир қанча вақтдан кейин пушаймонлик кунлари келиб, уларни битта-битта тарк қилинар ва чин тавба билан уларга қайтиш эшиги ёпилар эди. Аммо, мақсад ва матлабларнинг муҳими ва буюғи бўлган ичкиликдан қайтиш тавбаси "ҳар иш ўз вақтига боғлиқ" деган парда остига беркиниб, юзини кўрсатмас эди, токи бу яхши соатда зўр ғайрат билан уруш эҳромини боғлаб, шавкатли Ислом аскарлари ёрдамида кофирларга қарши жангга киришганимизда ғайб илҳомчиси ва ҳақиқат жарчисидан "Имон келтирганларга вақт келмадимики, қалбларини Аллоҳнинг зикри билан юмшатсалар?" мазмуни эшитилиб, гуноҳ ва саркашлик асбобини илдизидан кўпориб ташлаб тавба эшикларини тўлиқ жиддият билан қоқдик. Тавфиқ йўлловчиси "Кимки астойдил эшик қоқса, киради", мазмунига мувофиқ иқбол эшигини очди ва бу урушни нафсга қаршилик кўрсатишдан иборат бўлган зўр уруш билан бошлашни буюрди. Алқисса, "Эй Роббим, нафсларимизга зулм қилдик"ни ихлос тилига келтириб, "Сенинг олдинда тавба қилдим ва мен мусулмонларнинг биринчисиман", деган гапни дил лавҳасига нақш қилдик. Кўнгил хазинасида махфий қолган ичкиликдан қайтиш тавбаси истагини юзага чиқардик...»

Тарихдан маълумки, Бобур Мирзо ҳазратларининг асосий ғалабалари айна шу фармондан сўнг, майқатагондан сўнг қўлга киритилган. Яна тарихдан маълумки, Ҳусайн Бойқаро бошқарган мамлакатни айна шу ичкилик барбод қилди. Айна шу ичкилик (уни "чоғир" деб атаганлар) умидли ва суюмли набираси Мўмин Мирзонинг бошини узди.

Имонни бир муаззам сарой десак, унга кириш учун юриб бориш керак, балки тиконзорни яланг оёқ кечиб ўтишга тўғри келар. Имон саройига сизни биров кўтариб олиб кирмайди. Бобур Мирзо таъкид этганларидек, эшикни астойдил қоққан одамларгина кирадилар. Асалариларнинг қўриқчилари ёмон жойга қўнган асалариларни уяга қўймас эканлар. Шунга кўра, имон саройига оғзидан ароқ хиди гупуриб турганлар қўйилмайдилар. Уларнинг жойлари имон саройи эмас, шайтон кулбаси бўлиб қоладики, Аллоҳ шунисидан асрасин.

Нафсларимизни тарбиялашнинг энг биринчи шарт тавбадир. "Ёмонликлар онаси"дан юз ўгириб, ҳидоят онасига фарзанд бўлишни тавбаларни ижобат этгучи Аллоҳ барчаларимизга насиб этсин. Омийн, йа Роббал олабийн!

Ўн бир ойнинг султони бўлмиш муборак Рамазоннинг иккинчи, мағфират даҳасида қозоғга туширилди (1999 йил).

БУЛАРДА ҲАМ БИР ГАП БОР

Ҳайвонлар ҳаётидан ҳикоячалар

Омонуллох МУТАЛ

ҲИМОЯ

Хар баҳорда айвонимизга бир жуфт қалдирғоч ин кўйиб, болалайди. Бирда боғда уймалашиб юрган эдим, қалдирғочларнинг ҳаддан ташқари каттик шовқини кулоққа чалинди. Турган жойимдан аҳамият бериб қарасам, улар устунга шўнгиб-шўнгиб учишарди. Нима бўлди экан, деб яқинроқ бордим. Тим қора бир илон устунга ўралганча, тепага ўрмалаб чиқиб кетаётганига кўзим тушди. Қалдирғочлар уни галма-гал чўқиб, силжишига йўл бермасликка уринишар, бироқ илон юқорига ўрмалашда давом этар эди.

Қалдирғочлардан бири полапонлари олдиға бориб кўнди, иккинчиси қаёққадир учиб кетди. Илон ўрмалай берди. Довдираб қолганимдан нима қилишни билмай, боғ этагига бориб узун калтак олиб келдим.

Кўп ўтмай бир гала қалдирғоч шовқин солиб етиб келишди. Энди улар тўда-тўда бўлиб конхўрга даф қилишарди. Илон эса, секинлик билан бўлса-да, ҳамон тепага силжирди. Қалдирғочлар яна қаёқларгадир учиб кетишди.

Инда ўтирган она қалдирғоч кўзини илондан узмай, болаларини қанотларининг остига босди. Бунга сари полапонлар бошларини чиқариб илон томонга қарамоқчи бўлишар, онаизор уларни қайта-қайта қанотлари остига босиб олар эди.

Орадаги масофа оз қолганда осмондан яна қалдирғочларнинг каттик

шовқини келди. Улардан бири нақ бир қаричча келадиган кўм-кўк бешиктерватарни тумшугига илиб олган эди. Олиб келиб ин билан илон орасига ташлади. Бошқа қалдирғочлар айвон атрофида чарх уриб учишар, назарларини рақибдан узишмас эди.

Илон устундан бўғотга ўтиб, ин томон судрала бошлади. Шу пайт орқа оёқларига маҳкам таяниб тебраниб турган бешиктерватар бир сакраб илоннинг пешонасига ўтириб олди. Илон бир-икки тўлгонди-ю, шалоп этиб ерга тушди. Илон хали ярим йўлда учиб тушаётгандаёқ қалдирғочлардан бири бешиктерватарни қайтадан тумшугига илиб олди, қолганлари ин атрофида гир-гир айланиб, ниҳоят кўздан ғойиб бўлишди. Улардан биттаси тўдадан ажралиб чиқиб, иннинг чеккасига, жуфтнинг ёнига кўнди. Болаларини қанотлари остига босиб ўтирган қалдирғоч шеригини тумшуги билан турта-турта миннатдорлик изҳор қилгандай бўлди. У эса сукут сақлаб турарди. Полапонлар бири биридан ўтказиб, гоҳ отасига, гоҳ онасига чўзилишиб чийиллашарди.

Ерда ётган илоннинг устига бордим. Қарасам, кўзлари ўйилган ҳолда абжағи чиқиб ётибди. Уни калтакка илиб олиб, боғнинг этагига обориб кўмиб ташладим.

Қисмат

Хикмат аканинг ҳовлиси кичкина, бор-йўғи икки сўтих келади. Хотинининг қатъий эътирозига қарамай, ўта ишқибозлигидан, жажжигина зотдор кучук боласини олиб келди. Ити тушмагур мақтаганча бор экан, жуда фаросатли бўлиб ўсди. Ўтир, тур, ёт деган буйруқларни бекам-кўст бажарар, ҳожатини кўчага чиқиб бир чеккада бажариб келар эди.

Хикмат ака кўпинча ишдан кеч қайтар, шунинг учун ҳам итнинг тарбияси билан ўғли Умиджон шуғулланар эди. Улар бир-бирларига каттик боғланиб қолишган эди.

Вақти-соати келиб ҳовлида тўй бўладиган бўлиб қолди. Маслаҳат билан, меҳмонларга зиёни тегмасин, дея тўй вақтида итни Хикмат аканинг укаси олиб кетадиган бўлди. Азза-базза машина ҳам олиб келишди. Аммо...

Бўйнидаги тасмадан тортиб ҳам итни ҳеч машинага чиқариша олмади. Ит ерга қаттик ёпишиб олган, эгаларига мунгли қараш қилиб, қолдира қолинглар, дея ялинаётгандай эди. Энди кўпчилик бўлиб судрай бошлашди. Ит атрофга аланглаб, Умиджонни қидирарди. Агар у шу ерда бўлса, олиб қолиши аниқ эди.

Шу пайт кўчадан Умиджон кириб келди. Ит бағрини ердан кўтариб, думларини лиқиллатганича, унинг оёқлари остига борди. Буни қарангки, қутилмаганда Умиджон ҳам уни машина томонга етаклаб қолди. Ит кўзини эгасидан узмай, иккита орқа оёғига тиралганча, юрмай турарди. Умиджон икки қўли билан итни кўтариб: "Жиннivoй, бир-икки кун бориб тургин, кейин ўзим олиб келаман", деб силаб-сийпаб машина кабинасига қўйди. Ишонган эгасига ит бир ҳазин қараш қилиб, тумшугини чўзиб, икки олд панжаси устига бошини қўйди. Бора-боргунча қимирламай кетди.

Манзилга етиб келиб, уни тушираётганларида кўзларидан дувуллаб ёш тўкиларди. Уни ҳовлининг бир чеккасига боғлаб, олдиға сув ва овқат қўйишди. Ит атрофга бепарво, ҳеч нарсага аҳамият бермай, машинада қандай келган бўлса, шундай ётиб олди.

Эрталаб туришганда, у қотиб ўлиб ётарди. Бечора бевафолик жабридан қуйиб кетган эди.

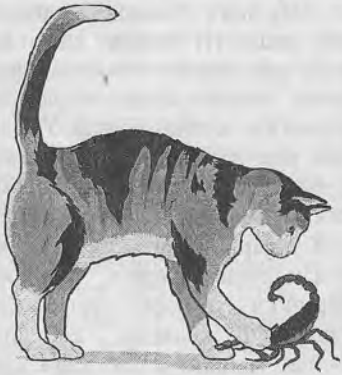
Мархабо, мушугим

Ховлимизда мушук пайдо бўлиб қолди. Одамнинг раҳмини келтирадиган даражада миёвлаб емиш сўрайди.

Болалар борлари билан уни сийлаб, кўп ўтмай ўртоқ бўлиб олишди ва мушук уларнинг овуноғига айланиб қолди. Лекин оналари, мушукдан касал юкиши мумкин, деб уни уй ичига қўямасди.

Кунлардан бир куни ётишдан олдин ҳовлидаги чирокларни ўчириш учун ташқарига чиқмоқчи бўлдим. Шунда кўзим эшик тагида у ёқдан-бу ёқка сакраётган мушукка тушди. Разм солиб қарасам, кўм-кўк катта бир чаён ҳовлидан уйга қараб кирмоқчи бўлар, мушук эса панжалари билан уни орқага итқитар эди. Чаён яна ё ўнгдан, ё чапдан қайтадан ҳаракат қилар, мушук унга йўл бермас эди. Чаённи кўриб бақириб юборибман. Овозимга ичкаридан хотиним югуриб чиқди.

Кураш ҳамон давом этарди. Дўшпимни кўлимга олдим-да, бир кадам олдинга силжидим. Мушук менга йўл бериб орқага ўтди. Газандани мўлжаллаб бир урдим-у, уни кўздан йўқотдим. Саросимага тушиб, қидира бошладим. Шу пайт мушук сагчиб дўшпимни кўлимдан тушириб юборди. Чаён дўшпимнинг орасида экан, ерга тушасолиб жойида бир-икки айланди-да, думини гажак қилганча, девор қаваги томон югурди. Мушук бошини ғоз кўтарган кўйи уни олди панжаси билан ерга бир-икки марта эзгилаб, сўнгра шартта ютиб юборди. "Вой, энди ўлиб қолади", деб юборди хотиним. Мушук эса қаттиқ бир эснади-да, бизга мағрур қараш қилиб, дарахтга чиқиб кетди.

Икки кундан кейин у яна ҳовлида пайдо бўлиб қолди. Энди унга уйга киришга рухсат теккан эди.

СИЗ БУ КИШИНИ ТАНИЙСИЗМИ?

Тарихий ҳужжатлар асосида

Иккинчи мақола

Муҳаммад Ҳакимхўжа эшон вафотидан кейин қози калонлик мансабини у кишининг ўғиллари Муҳиддинхўжа эгаллади.

Бу лавозимда у отасига нисбатан бошқача шароитда, мустамлакачилар ўлкада идлиз отиб, халқ ҳаётида жиддий ўзгаришлар рўй бераётган вазиятда фаолият кўрсатди. Унинг даврида Туркистонда матбуот-нашриёт ишлари йўлга қўйилди. Бир неча илмий-маданий муассасалар иш юритди, янги замон фан-техникасини, рус тили, адабиёти ва санъатини ўрганишни тарғиб этувчи янгича маърифатпарварлик йўли шаклланди ва ҳоказо. Даврининг илғор зиёлилари билан бўлмиш Муҳиддинхўжа бу соҳаларнинг деярли барчасида фаол қатнашди. Қозилик лавозимини янгича йўналишдаги маърифатпарварлик билан қўшиб олиб борди. Шахсий кутуб-хонасида жамланган бир қанча ноёб қўлёзмалар қаторида Шарафиддин Али Яздий қаламига мансуб машҳур "Зафарнома"нинг жаҳонда ягона мукаммал нусхаси (ундаги 90 саҳи-фадан иборат кириш қисми бошқа бирорта нусхаларида учрамайди) ҳам борлиги у зотнинг маданий меросга бўлган муносабатини кўрсатади. Бу ноёб китобнинг тўла матни мустақилликдан кейинги на ўзбек ўқувчиларига етиб борди. Шу ўринда "Зафарнома" билан боғлиқ бир воқеани эслаб ўт-моқчимиз.

Мустамлака даври манбаларидан маълум бўлишича, Муҳиддинхўжа қозининг маърифатпарварлик фаолияти генерал-губернаторликка ҳам, маҳаллий мутаассибларга ҳам асло ёқмаган. 1899 йил охирларида ана шу адоват туфайли қозининг ашаддий душманлари уни бир даъвогардан катта пора олганликда айбламоччи бўлишди. Сирдарё губернатори, вилоят прокурори, шаҳар ҳокими сингари мустамлака амалдорлари қатнашган шаҳар қозилари йиғинида шу масалани кўриб чиқишга қарор қилинади. Йиғинга Муҳиддинхўжанинг порахўр эмаслигини исботлаш учун йиғирма

чоғли холис гувоҳлар келади. Лекин битта ҳам гувоҳнинг сўзлари эшитилмайди. Балки Муҳиддинхўжани Каломуллоҳ билан қасам ичишга мажбурлашади. Қуръон билан қасам ичиш ғоят оғир ҳол эканини, қасамхўрлик эл-юрт орасида қандай ишларга сабаб бўлишини яхши билган Муҳиддинхўжа йиғиланлардан гувоҳлар сўзини эътиборга олишни илтижо қилади. Лекин улар қасддан оёқ тираб олгач, қасам ичишдан кўра тухмат қилинган маблағни тўлашни афзал билиб, йиғинни тарк этади. Бироқ бу маблағни тўлашга қозининг қурби етмас эди. Шу вақдан ота-боболаридан қолган ягона бойликни - ҳозирда Фахриддин Зайниддинов лимонарийси атрофларидаги ерларни қамраб олган ажойиб боғини ҳарбий ташкилотга ижарага қўйиб, "қарз" дан ўзилмоқчи бўлади. Орадан бир неча ой ўтиб, 1900 йилги Париж халқаро кўрғазмасидан Муҳиддинхўжа қози номига шошилинч тилғом келади. Унда илгарироқ қози Париж кўрғазмасига юборган Шарафиддин Али Яздий "Зафарнома"сининг ноёб нусхасини катта маблағ тўлаб сотиб олишга розилик сўраган эди. Сил касали билан оғриётган, айна пайтда иқтисодий танг аҳволда турган қозига биргина мана шу қўлёзmani сотиш кифоя қиларди. Бироқ маънавий хазинанинг ноёб дурдонасини ҳеч нарсага алишмай, тилғом билан рад жавоби бериб, қўлёз-мани ўзига қайтаришларини сўрайди. Шу тариқа Муҳиддинхўжа қози соғлигини бериб бўлса ҳам, "Зафарнома"ни авлодлар учун сақлаб қолади.

Муҳиддинхўжа қози ўтган асрнинг 80-йиллари биринчи ярмидан бошлаб ўлкада маҳаллий тилда чиқадиغان ягона газетанинг энг фаол муаллифларидан бирига айланади. 1884 йил 19 январ сонидеъ "Баданга зарар етқурадиган ни-марсаларнинг ҳаромлиги баёни" сарлавҳали долзарб мақола эълон қилиб, ҳамюртлари эътиборини буюк офат гиёҳвандликка қарши курашга жалб этади.

Ўзбек маърифатпарвар шоири Зо-

киржон Фурқат 1889-1891 йиллари Тошкентда истиқомат қилган пайтида Муҳиддинхўжа эшон Себзор даҳасининг қозиси эди. Шоир "Саргузаштнома" асарида у зотнинг ажойиб фазилатлари хусусида меҳрли сўзлар битгани, ҳозирча қаерда экани номаълум дастхат девонида эса, ўзининг янгича маърифатпарварлик йўналишдаги асарлари яратилишида бу табаррук зотнинг хизматларини алоҳида таъкидлагани маълум. Шунинг айтиши кифояки, газетанинг 1890 йил 6 сентябр сонидан Фурқатнинг "Тошканд шаҳридаги вистуфка хусусида" шеъри, Муҳиддинхўжа қозининг эса, худди шу мавзунинг қизиқарли тарзда ёритган "Хурматли Муҳиддинхўжа қозининг сўзла-

мафқураси тақозоси билан асарини на- шрга тайёрловчилар унинг номини "Суворов ҳақида" деб ўзгартириб, уни достон деб атаганлар. - Ш.Ю.)

Фурқат Тошкентда Муҳиддинхўжа қози билан ўтказган дамларини умрининг охиригача энг лаазиз лаҳзалар деб билган ва чет эллардан Тошкентга йўллаган кўпгина мактубларида "жаноби фазилатпаноҳ Муҳаммад Муҳиддинхўжа қозиға", "нодирул вужуд Муҳаммад Муҳиддинхўжа эшонға", "жаноби шариат шиори Муҳаммад Муҳиддинхўжа эшонини қозиға" алоҳида саломлар айтганининг гувоҳи бўламан.

Фурқат Муҳиддинхўжа қозининг ўзига ҳам кўпгина хос мактублар жўнатган, бу мактублар унинг дўсти хонадонидан зўр хурмат билан сақланган, лекин 1937 йилги қатаронларда қозининг катта ўғли Маҳмудхон қамоққа олинган чоғда, НКВД ходимлари томонидан олиб кетилиб, маҳв этилган экан.

Фурқат Тошкентдан чет элга жўнаб кетганидан сўнг тез орада, 1892 йил 24 июнда машҳур "Вабо қўзғолони" бўлади. Ўша вақтларда Тошкентнинг эски шаҳар қисми ҳокими бўлган Н.С. Ликшинининг "Туркистонда кечган ярим умр" китобида ёзишча, Муҳиддинхўжа "1892 йилги тўс-тўполонларга жиноят-корона муносабатда бўлганлиги учун" қўзғолондан сўнг бир ҳафта ўтмаёқ қозилик лавозимидан четлаштирилади. Шунингдек, Н. Ликшинининг ўша китобида Муҳиддинхўжа 1892 йил қўзғолони вақтида "мустаҳкам этиқоди ва ўзини сайлаган халқига қаттиқ садоқати учун жабр кўрганлиги" хусусида ҳам мулоҳаза бор. Шу тариқа кўп таъйиқ-таъқибларни бошидан кечириб, ниҳоят 1892 йил воқеаларидан сўнг генерал-губернаторлик доираларининг асл қиёфасини англаб олган, улардан узил-кесил ҳафсаласи пир бўлган Муҳиддинхўжа мустамлакачилар билан ёнма-ён ишлаш ниятидан бутунлай воз кечади ва аждодлари қуриб кетган Исахонхўжа мадрасасида мударислик билан умргузаронлик қилшга аҳд этади. Бу йўналишда тўрт йил чамаси хизмат қилгач, 1896 йилда Муҳиддинхўжага алоҳида меҳр ва ишонч билан қаровчи Себзор даҳасинининг фуқаролари янги қози сайлови вақтида яна унинг номзодини илгари сурадилар. Сайловда Муҳиддинхўжа 62 та овоз олиб ғолиб чиқади. Ҳолбуки, иккита бошқа номзодлар бор-йўғи 12 тадан овоз олишган эди, холос. Сайлов натижалари генерал-губернаторлик доираларига маълум бўлгач, улар сурбетларча сайловни бекор қилдилар ва Себзор даҳасида Муҳиддинхўжа номзодини киритмасдан янгитдан сайлов ўтказиш ҳақида фармон чиқардилар.

Шу ўринда Н.П. Остроумов кундаликларида хуфя сақланган бир қайдни келтиришга эҳтиёж сезилади: "Рус маъмурияти ерлик аҳолига сайлаш ҳуқуқини берган, бироқ шаҳар бошлиғининг тавсиясига кўра, сайловларни тасдиқлаш (санкция бериш) ҳуқуқини вилоят губернатори ўзида сақлаб қолган. Бунда шаҳар ҳокими ва шаҳарнинг ерликлар яшайдиган қисми полисмейстери сайловчилар томонидан кўрсатилган номзоднинг шахсий мустақил характери билан ажралиб турмаслиги, рус маъмурияти қўлида итоаткор қурол бўлиши ғамини ейдилар, холос. Агар номзодлар орасида маъмурияга ёқмайдиغان номзод кўрсатилиб қолса, бирор баҳона топиб, уни сайловга қўймайдилар" (Ўзбекистон Республикаси Марказий Архиви, 1009-фонд 1-рақамли қайд, 59-ҳужжат, 33-саҳифа). Ана энди 12 овозга қарши 62 овоз олган Муҳиддинхўжаниннинг қозилик лавозимига йўлатилмаганининг сирини яна ҳам равшан бўлади. Остроумов кундаликларида битилганидек, у ҳеч қачон "рус маъмурияти қўлида итоаткор қурол" бўмас, аксинча, "шахсий мустақил характери билан ажралиб туради" эди.

Бир мусулмонга хос камтарона ҳаёт кечирган Муҳиддинхўжа 1902 йили бола-чақалари таъминланмаган, ҳатто ягона бойлиги бўлмиш боғ-ерлари гаровга қўйилган аянчли бир ҳолатда вафот этди.

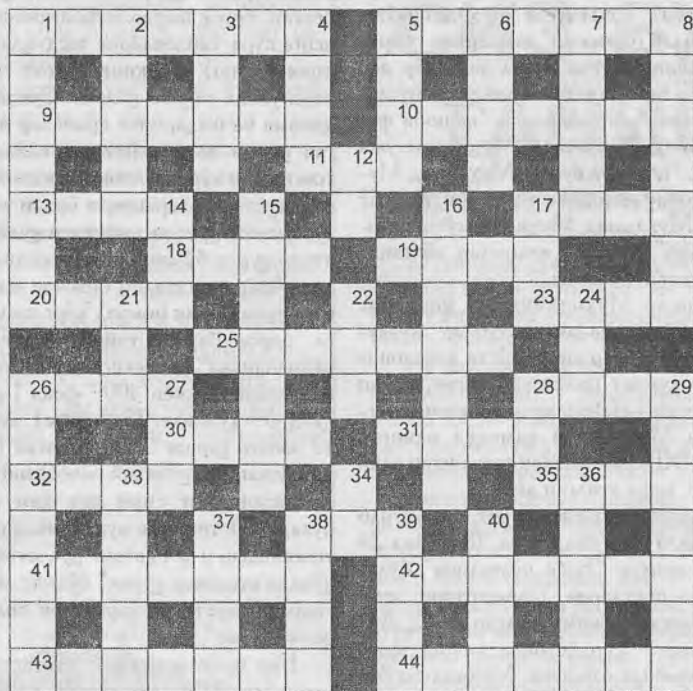
Совет даври тадқиқотчиларининг айримлари Муҳиддинхўжа қози Тошкент шаҳар ҳокими Лодженский томонидан қаттиқ таъқибга учрагач, 1899 йилда Туркистон генерал-губернаторидан ёрдам сўраб, ноилоҳ ҳолда ёзилган аризасида гўё рус маъмуриятига яхши хизматлар қилиб, ҳатто баъзи орден ва медаллар билан ҳам тақдирланганини айтган ўринларга маҳкам ёпишиб олиб, уни "халқни эзувчи синф вакиллари" қаторига қўшган, тавқи лаънатлар ҳам илган эди. Бу ҳол шубҳасиз, масаланиннг моҳиятини етарлича англамай, факт ва ҳужжатларнинг тағ матнини, улар вужудга келишининг асл сабабларини аниқламай, чалакам-чатти фикрлаш оқибатидир. Зотан, ҳар қандай факт ва ҳужжатнинг ўзи тарих бўлавермайди, улар ҳақиқий тарих яратиш йўлида тадқиқотчи қўлида хом-ашё вази фасини ўтайди, холос.

Бу фикрини Туркистонда ўн беш йил чамаси ҳукмронлик қилган Фон Кауфман Ҳакимхўжа ҳақида: "У зот Худодан бўлак ҳеч кимдан кўрмagan ажойиб инсон эди", дея ўзининг энг зўр рақибига тан беришга мажбур бўлиш ҳам, бу табаррук зотнинг фарзанди Муҳиддинхўжаниннг эл-юрт манфаатлари йўлида қилган улғун ишлари ҳам тасдиқлайди.

ри" сарлавҳали мақоласи чоп этилган. Фурқатнинг зикр қилинган дастхат девонини ўқишга муяссар бўлган гоёт камсонли эътилолардан бўлмиш Миён Бузрук Солиҳов 1935 йилда Тошкентда чоп этилган "Ўзбек театри тарихи учун материаллар" номи китобида девондан қуйидаги кўчирмани келтиради: "Ўз ободоплини билан ақллари ҳайрон қолдирувчи Тошканди муаззамға Фарғонадан борғон зоти киромийлар билан бирга камина ҳам бор эди. Шу саодатли фурсатда Тошканднинг улғун зотларидин бўлгон жаноби Муҳиддинхўжа қози жаноб-ларининг даргоҳларида туруб, сайру тамошолар ва ширин суҳбатлар билан бир неча вақтлар ўтиб турди. Кунларнинг бирида жаноби қози ўз ақраболари ва ёру дўстлари билан... театру тамошо-сига бордук. Шулар гаройибулмасал тамошо ҳақида камина бир назм тартиб бердим" ("Ушбу 1890 йилда 5 ўқабрда Тошканд шаҳридаги тиётр иморатида бўлгон ўйин хусусида" номи манзума ҳақида гап бормоқда. Кейинчалик шўро

БОШҚОТИРМА

Саволлар

Энига: 1. Ҳаловат, роҳат. 5. Ўргимчакнинг Қуръонда келган номи. 9. Ой. 10. Олмабоғ. 11. Ризқ-рўзимиз. 13. Ботқоқда битадиган ўсимлик. 17. Шеърый вазн. 18. Осиёдаги давлат. 19. Энг қимматбаҳо нарса. 20. Арабдан бошқалар. 23. Итоатсиз. 25. Қуръон ўқиш. 26. Амал тури. 28. Абу Бакр фатҳ этган юрт. 30. Ҳотам Тойининг ўғли, саҳоба. 31. Шаръий далил. 32. Сурат. 35. Ҳадис тури. 38. Эркак устида энг ҳақдор зот. 41. Замонамиз олими, муҳаддис. 42. Турғунлик йиллари ҳақидаги роман. 43. Вояга етмаган. 44. Йил ҳисоби.

Буйига: 1. Аллоҳга муқарраб зотлар. 2. Аёлларга хос либос. 3. Ўсимлик. 4. Чехраси қоронғу. 5. Нажотга нидо. 6. Нухнинг (а.с.) мўъжизаси. 7. Шайтоннинг «масжиди». 8. «Риёзус-солиҳин» таржимони. 12. Ҳут (а.с.) қавми. 14. Бешиқдан қабргача изланадиган нарса. 15. Африкада халифалик қилган насаб. 16. Қаршилиқ аллома. 17. Тобеъин, Абу Рабоҳнинг ўғли. 21. Аллоҳ у билан қасам ичган вақт. 22. Нухнинг (а.с.) ўғли. 24. Исрофилнинг (а.с.) асбоби. 26. Роббликни даъво қилган кимса. 27. Фотиҳадан кейин ўқиладиган сура. 28. Қиёматга аломат зот. 29. Банда иродасини устун кўювчи тоифа. 33. Аллоҳ у билан бирга. 34. Лаҳза. 36. Сақланиш. 37. Кўп ҳадис ривоят қилган саҳобалардан бири. 38. Мўмин мўминга... 39. Илк сура. 40. Сўнгги бекат.

Журналимизнинг 1999 йил декабр сонидан берилган бошқотирма саволларида бир ноаниқликка йўл қўйилгани учун сиз азият мухлисларимиздан узр сўраймиз ва жавобларни эълон қиламиз.

Энига: 1. Сулаймон (а.с.). 4. Искандар. 9. Шоҳ. 10. Жосия. 11. Чинни. 12. Аза. 13. Ибодат. 15. Нил. 16. Насоий. 20. Ҳузайфа. 22. Ҳанзала. 27. Бақара. 28. Ибо. 29. Жаббор. 33. Ота. 35. Аммор. 36. Ҳаром. 37. Али. (р.а.) 38. Бастомий. 39. Хасталик.

Буйига: 1. Салжуқий. 2. Анжир. 3. Омонат. 5. Саҳоба. 6. Нодир. 7. Роҳивайҳ. 8. Ашъарий. 14. Оғу. 17. Арз. 18. Афу. 19. Ҳаё. 21. Ажр. 23. Лаб. 24. Абу Лаҳаб. 25. Иброҳим. 26. Ўргимчак. 30. Армани. 31. Хадича. 32. Жолут. 34. Сажда.

Тозаликни хуш кўрадилар

Хасталикни даф этиш тадбирларининг энг аввалида тозалик туришини ҳаммамиз яхши биламиз. Одам боласига кичиклигидаёқ тозалик қоидаларини ўргатиш шунинг учун ҳам муҳимдир. Аммо ҳайвонларга ким ўргатади?

Ажабки, улар ота-онадан тозалик билгиларига эга ҳолда туғилар эканлар.

Ҳайвонларда тозалик низоми улар дунёда яралганларидан бери бор. Инсонлардаги каби замонлар ўтиши билан такомиллашиб бормаган. Масалан, ер остида тунайдиган бўрсиқ тозаликка энг риоя қилувчи ҳайвонлардан биридир. Доимо терисини покиза туттади, холога борадиган ерини тез-тез алмаштириб туради, инида ифлосланган сомон ва похолларни узоқ бир жойга чиқариб ташлайди.

Мўйнали ҳайвонлар териларини тозалаш учун гаройиб усулларни қўллашади. Масалан, тулки танасига илашган турли ҳашоратлардан тозаланиш учун каттароқ хашакни тишлаб, аста-секинлик билан сувга туша бошлайди. Жунлари орасидаги бит ва курт-қумурсқалар сувдан қочиб, тепага кўтарилаверади, ҳатто тумшугига келиб тўпланишади. Тулки энг сўнгидан тумшугини ҳам сувга ботиради ва ҳашоратлар хашакка ўтиб кетишгач, уни оғзидан қўйиб юборади. Шундай қилиб, сувдан покиза ҳолда чиқади.

Филлар эса, балчиқ сувга ботиб олиб ювинишади. Хар-тумлари сув пуркагич вазифасини ўтайди. Таналарига ёпишиб қолган унча-мунча балчиқ қуригач, теридаги кирларни ҳам бирга олиб тушиб кетади.

Давоми муқовага ➔